

ROBERT MICHELS

Alman-Flaman-Fransız kökenli bir soylu burjuva aileye mensup olan Köln doğumlu siyasal sosyolog Prof. Dr. Robert Michels, Berlin’de Fransız Kraliyet Koleji’nde, Eisenach Lisesi’nde, Paris (Sorbonne), Münih ve Leipzig niversiteleri’nde öğrenim görmüş, 1900 yılında Halle niversitesi’nde tarih doktorasını tamamlamıştır. Henüz gençken Alman Sosyalist Partisi’ne katılmış ve sosyalist görüşleri nedeniyle Almanya’daki akademik kariyeri kısıtlanmıştır. 1907’de sosyalist partiden ayrılan ve İtalya’ya yerleşen Michels, 1913 yılında İtalyan vatandaşı olmuş, Turin niversitesi’nde iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji dersleri vermiştir. 1915-26 yıllarında İsviçre’deki Basel niversitesi’nde iktisat profesörlüğü yapmıştır. 1927’de aldığı davet zerine Amerika’ya giderek Chicago niversitesi’nde ve Massachusetts Siyaset Enstitüsü’nde siyasal sosyoloji ve iktisat dersleri vermiştir. Benito Mussolini iktidara geldiğinde İtalya’ya dönmüş ve ömrünün geri kalanını Perugia niversitesi’nde İktisat ve Doktrinler Tarihi Profesörü olarak geçirmiştir. İtalya’da eserlerini Roberto Michels ismiyle yazmış ve bu isimle tanınmıştır. ğrencisi ve dostu olduğu Max Weber ile beraber akademik dergi Sosyal Bilim ve Sosyal Siyaset Arşivi’nin (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik) editörlüğünü yapmıştır. Yaşamı boyunca otuza yakın kitap ve yedi yüzden fazla makale yayımlamıştır. Siyasi Partiler eseriyle dünya a-pında ne kavuşmuştur.

ROBERT MICHELS

SİYASİ PARTİLER

MODERN DEMOKRASİDEKİ OLİGARŞİK EĞİLİMLERİN SOSYOLOJİK İNCELEMESİ

ÇEVİREN İMRE SİPAHİ

ZUR SOZIOLOGIE DES PARTEIWESENS IN DER MODERNEN DEMOKRATIE;
UNTERSUCHUNGEN ÜBER DIE OLIGARCHISCHEN TENDENZEN DES GRUPPENLEBENS (1911)

BU ÇEVİRİ, İNGİLİZCEDEN YAPILMIŞTIR: POLITICAL PARTIES:
A SOCIOLOGICAL STUDY OF THE OLIGARCHICAL TENDENCIES OF MODERN DEMOCRACY (1915)

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 677
SİYASET BİLİMİ 69

ISBN: 978-605-399-568-5

KAPAK ABD SENATOSU HENRY CLAY 1850 UZLAŞMASI'NI ANLATIRKEN (PETER F. ROTHERMEL, 1855).

1. BASKI İSTANBUL, HAZİRAN 2021

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ

YAZIŞMA ADRESİ: HACIAHMET MAHALLESİ, PİR HÜSAMETTİN SOKAK, No:20, 34440, BEYOĞLU / İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 35680

www.bilgiyay.com

E-POSTA yayin@bilgiyay.com

DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

EDİTÖR CEMİL BOYRAZ

YAYINA HAZIRLAYAN CEM TÜZÜN

DİZGİ VE UYGULAMA ALİ DOĞAN ARSLAN

DİZİN ERVA AKÇA

BASKI VE CİLT VİZYON BASIMEVİ KAĞITÇILIK MATBAACILIK VE YAYINCILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

BEYLİKDÜZÜ O.S.B. MAH. ORKİDE CAD. No: 1/Z BEYLİKDÜZÜ - İSTANBUL

TELEFON: 0212 671 61 51 / FAKS: 0212 671 61 52 • SERTİFİKA No: 28640

İSTANBUL BİLGİ UNIVERSITY LIBRARY CATALOGING-IN-PUBLICATION DATA

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ KATALOGLAMA BÖLÜMÜ TARAFINDAN KATALOGLANMIŞTIR.

Names: Michels, Robert, 1876-1936, author. | Sipahi, İmre, translator. | Dereli, Toker, foreword. | Seymour Martin, Lipset, author of introduction.

Title: Siyasî partiler : modern demokrasideki oligarşik eğilimlerin sosyolojik incelemesi / Robert Michels ; çeviri İmre Sipahi ; sunuş Toker Dereli ; giriş Seymour Martin Lipset.

Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021. | Includes bibliographical references and index.

Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 677. Siyaset Bilimi; 69.

Identifiers: ISBN: 9786053995685 (paperback)

Subjects: LCSH: Political parties. | Democracy.

Classification: LCC: JF2049 .M6219 2021

ROBERT MICHELS

**SIYASİ PARTİLER
MODERN DEMOKRASİDEKİ OLİGARŞİK
EĞİLİMLERİN SOSYOLOJİK İNCELEMESİ**

ÇEVİREN: İMRE SİPAHİ

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İçindekiler

- vii** Çevirmenin Notu
ix Türkçe Baskı İçin Sunuş
TOKER DERELİ
xi Türkçe Baskıya Giriş
İMRE SİPAHİ VE TOKER DERELİ
xxxvii Önsöz
xxxviii Giriş
SEYMOUR MARTIN LIPSET

SİYASİ PARTİLER MODERN DEMOKRASİDEKİ OLİGARŞİK EĞİLİMLERİN SOSYOLOJİK İNCELEMESİ

- 3** I. Demokratik Aristokrasi ve Aristokratik Demokrasi
10 II. Sosyal Mücadelelerin Ahlaki Methiyeleri
17 **BİRİNCİ KISIM DEMOKRATİK ÖRGÜTLERDE LİDERLİK**
19 **A. Liderliğin Teknik ve İdari Sebepleri**
19 I. Başlangıç – Örgüte Duyulan İhtiyaç
20 II. Kitlelerin Doğrudan İktidarının Mekanik ve Teknik Olarak İmkânsızlığı
32 III. Militarist Fikirlerin ve Yöntemlerin Hâkimiyetinde Savaşan Bir Parti Olarak Modern Demokratik Parti
37 **B. Liderliğin Psikolojik Sebepleri**
37 IV. Geleneksel Bir Delelik Makamı Hakkının Tesisi
40 V. Kitlenin Hissettiği Liderlik İhtiyacı
45 VI. Kitlelerin Siyasi Minnettarlığı
46 VII. Kitlelerde Yüceltme Kültü
50 VIII. Liderliğin Gerektirdiği Araçsal Nitelikler
55 IX. Kitlelerin Araçsal Özellikleri
59 **C. Entelektüel Etkenler**
59 X. Kültürel Olarak Profesyonel Liderlerin Üstünlüğü ve Vazgeçilmezliği; Kitlenin Formel ve Hakiki Ehliyetsizliği

67 İKİNCİ KISIM LİDERLERİN OTOKRATİK EĞİLİMLERİ

69 I. Liderliğin İstikrarı

78 II. Liderlerin ve Partinin Mali Gücü

94 III. Liderler ve Basın

97 IV. Liderlerin Kitlelerle Olan İlişkilerindeki Konumları

108 V. Liderler ve Kitleler Arasındaki Mücadele

112 VI. Liderlerin Kendi Aralarındaki Mücadele

125 VII. Bürokrasi. Merkezileşme ve Adem-i Merkezileşme Eğilimleri

139 ÜÇÜNCÜ KISIM İKTİDARIN İCRASI VE LİDERLER ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK ETKİLERİ

141 I. Liderlerin Psikolojik Metamorfozu

147 II. Bonapartist İdeoloji

153 III. Partinin Liderle Özdeşleşmesi (“Le Parti c’est Moi”)
[Parti Benim]

159 DÖRDÜNCÜ KISIM LİDERLİĞİN TOPLUMSAL ANALİZİ

161 I. Sınıf Mücadelesi ve Burjuvazi Üzerindeki Parçalayıcı Etkisi

170 II. Sosyalist Liderliğin İçindeki Burjuva Unsurların Analizi

183 III. Örgütlenmeden Kaynaklanan Toplumsal Değişimler

196 IV. İşçi Sınıfında Farklılaşma Gereği

201 V. Proleter Kökenli İşçi Liderleri

214 VI. Aydınlar ve İşçi Sınıfı Partilerinin Aydınlarla Duyduğu İhtiyaç

223 BEŞİNCİ KISIM LİDERLERİN NÜFUZUNU KISITLAMA GİRİŞİMLERİ

225 I. Referandum

229 II. Feragat Talebi

232 III. Koruyucu Önlem Olarak Sendikalizm

239 IV. Koruyucu Önlem Olarak Anarşizm

243 ALTINCI KISIM SENTEZ: ÖRGÜTTE OLİGARŞİ EĞİLİMLERİ

245 I. Örgütün Muhafazakâr Yapısı

252 II. Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu

264 III. Savaş Zamanında Parti Yaşamı

269 IV. Nihai Değerlendirme

277 Dizin

ÖNSÖZ VE GİRİŞ YAZARLARI

SEYMOUR MARTIN LIPSET

Amerikalı sosyolog ve siyaset bilimci Prof. Dr. Seymour Martin Lipset, New York Şehir Üniversitesi'nde sosyoloji lisans eğitimini tamamladıktan sonra Toronto ve California Berkeley Üniversitelerinde çalışmıştır. 1949'da Columbia Üniversitesi'nde doktora unvanını kazanmış ve 1956'ya kadar aynı fakültede kalmıştır. Takip eden on yıl boyunca Berkeley Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olarak görev yapmıştır. 1966-1975 arasında Harvard, sonrasında Stanford Üniversitesi'nde siyaset bilimi ve sosyoloji profesörlüğünü üstlenmiştir. Siyaset sosyolojisi, sosyal tabakalaşma, sendikal örgütlenme, kamuoyu ve entelektüel hayatın sosyolojisi üzerine yaptığı araştırmalarla ünlenmiştir ve yayınladığı birçok kitap arasından Siyasi İnsan (Political Man), MacIver ödülünü, Mantıksızlığın Siyaseti (Politics of Unreason), Gunnar Myrdal ödülünü kazanmıştır. Ayrıca Demokrasi Ansiklopedisi (Encyclopedia of Democracy) gibi birçok bilimsel yayına editörlük yapmıştır. Amerikan Siyaset Bilimi Derneği (1979-80) ve Amerikan Sosyoloji Derneği'ne (1992-93) başkanlık eden Prof. Lipset'in eserleri yirmiyeye yakın dile çevrilmiştir.

TOKER DERELİ

1936 doğumlu olan Prof. Dr. Toker Dereli, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Yüksek lisansını Cornell Üniversitesi Endüstriyel İlişkiler Fakültesi'nde, doktorasını İstanbul Üniversitesi'nde Çalışma Ekonomisi Bölümü'nde tamamlamış, Temple (1971-73, 1982-84), Leuven (1981) ve McMaster (1991-92) Üniversitelerinde konuk profesör olarak toplu pazarlık, iş hukuku, çalışma ilişkileri, örgütsel davranış ve insan kaynakları yönetimi dersleri vermiştir. Türkiye'deki birçok üniversitede görev almış, 1976-1996 arasında Boğaziçi Üniversitesi'nde ders vermiş, 1999-2003 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin dekanlığını yürütmüştür. Son olarak Işık Üniversitesi'nde İşletme Bölümü Başkanlığı yapmıştır. İş uyumsuzluklarında hakem ve arabulucu görevleri üstlenmiş, iş kanunu taslağı gibi hukuki reform projelerinde aktif rol oynamıştır. 1989-2008 yılları arasında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Aplikasyon Komitesi'nde Türkiye Hükümet Sözcüsü olarak görev yapmıştır. Uluslararası Endüstriyel İlişkiler Derneği (IIRA) yönetim kurulu üyeliği ve Türk Endüstri İlişkileri Derneği başkanlığı yapan Prof. Dereli'nin Türkçe ve İngilizce birçok yayını bulunmaktadır.

İMRE SİPAHİ

1979 doğumlu olan Dr. İmre Sipahi, Yeditepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde lisansını, Boğaziçi Üniversitesi Avrupa Çalışmaları bölümünde yüksek lisansını tamamlamıştır. 2007 yılında Japonya'dan kazandığı kendo bursu ile girdiği Kokusai Budo Üniversitesi'nde kültürel çalışmalar dâhilindeki budo uzmanlığı programından mezun olmuştur. 2016 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde tez çalışmalarını tamamlayarak siyaset bilimi doktora unvanını kazanmıştır. Türkiye'deki sendikal örgütlenme üzerine Türkçe ve İngilizce yayınları bulunan Dr. Sipahi, sendikacılık, demokrasi kuramı, örgütsel davranış ve Avrupa Birliği siyaseti alanlarında çalışmakta, danışmanlık ve bağımsız araştırmacılık yapmaktadır.

Çevirmenin Notu

İstanbul Bilgi Üniversitesinde Prof. Dr. Pınar Uyan Semerci danışmanlığında 2016 yılında tamamlamış olduğum, *sendika içi demokrasi* konulu siyaset bilimi tez çalışmamın en temel kaynaklarından biri olan *Siyasi Partiler* eserinin dilimize kazandırılmasının gerekliliğine sosyal politikanın duayeni Toker Dereli hocamız ile yıllar önce kanaat getirmiştik. Kendisiyle beraber bunca zaman ve uğraşından sonra bu düşüncemizi gerçekleştirebilmek benim için büyük bir gurur kaynağı olmuştur.

Çeviri, yazarın *Savaş Zamanında Parti Yaşamı* adlı bir bölümü sonradan eklediği ve 1915 yılında yayımlanan İngilizce baskıyı esas almıştır. Söz konusu baskıda İngilizcenin yanı sıra başta Fransızca olmak üzere birçok dilde tasvir ve alıntı mevcuttur. Uzun Fransızca tasvir ve alıntılar daha sonraki baskılarda İngilizceye çevrilmiş olmakla beraber, bu çevirilerdeki yetersizlikler nedeniyle söz konusu bölümler Fransızca orijinallerden çevrilmiştir. Dipnotlar, Seymour Martin Lipset'in giriş bölümünün eklendiği 1961 baskısına göre düzenlenmiş, söz konusu baskıdaki referans içerik sorunları özgün metinle karşılaştırılarak giderilmiştir. Lipset'in kaleme aldığı Giriş bölümü daha önce Dereli tarafından 2008 yılında yapılmış olan çeviri üzerinden güncellenmiş ve mevcut baskıya eklenmiştir.

Metnin zenginliği göz önüne alınarak edebî değerini yitirmemesi amacıyla özgün hâlinde Fransızca, İtalyanca, Latince ve Grekçe kaleme alınmış birçok deyim ve ifade korunup, Türkçe karşılıkları ana metinde köşeli parantez; [] içinde sunulmuştur ve bazıları dipnotlarda çevirmen notu “ç.n.”

olarak kısaca açıklanmıştır. Orijinal metindeki Fransızca yazım hataları ve istatistiki hatalar düzeltilmiştir.

Eserin çeviri ve hazırlık sürecindeki tüm katkıları için Profesör Dere-li'nin yanı sıra hassasiyetlerinden ötürü yayın kurulu başkanımız Prof. Dr. Emre Erdoğan'a, yayın koordinatörümüz Cem Tüzün'e, değerli dostum Doç. Dr. Cemil Boyraz'a ve editör Sibel Yıldız'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Dr. İmre Sipahi

Türkçe Baskı İçin Sunuş

Robert Michels 1911'de kaleme aldığı *Siyasi Partiler* isimli ünlü yapıtında sosyalist ve sosyal demokrat partiler, işçi sendikaları ve kooperatifler gibi nitelikleri gereği demokratik bir yapı ve işleyişe sahip olması gereken örgütlerde, çoğunluk yönetiminin niçin kaçınılmaz biçimde azınlık ve tek lider yönetimine dönüştüğünü açıklamaya çalışmıştı. Michels'in eseri bir hayli eskimiş olmasına karşın içerdiği tahliller ve verdiği örnekler bakımından günümüzdeki örgütler için de geçerliliğini korumaktadır. Demokrasi teorisi ve uygulamasının kaydettiği tüm çağdaş gelişmelere karşın siyasi partilerin ve sendikaların başındaki lider kadrolarının uzun süreler için değiştirilememesi, herhalde zamanımızın önemli çelişkilerinden biridir. Aşağıdaki tahlillerin de gösterdiği gibi sağ partilere göre sol partiler, işveren sendikalarına göre de işçi sendikaları nitelikleri ve amaçları gereği daha demokratik olmak zorundadırlar. Oligarşik eğilimlerin kaçınılmaz olduğu hususunda güçlü gözlem ve düşüncelere Michels'in yanı sıra, mevcut esere 1961 yılında yeni bir giriş bölümü ekleyen Seymour Martin Lipset de sahipti. Bununla beraber her iki düşünür de demokrasi idealine yaklaşmak için sürekli çaba harcanması gerektiği görüşündedir. Keza siyasal kurumların iç yönetiminde demokrasiden her sapmanın toplum yönetimi ya da işçi hareketi için olumsuz sonuçlar doğurması aynı şekilde kaçınılmaz olacaktır.

Michels'in *Siyasi Partiler* yapıtının aradan geçen uzun yıllardan bu yana Türkçe siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisi literatürüne kazandırılması kuşkusuz ülkemiz için bir eksiklik olmuştur. Oysa bu eser Amerikan

ve Avrupa üniversitelerinde siyaset bilimi kadar sendikacılık derslerinde de öğrencilerin okuması gereken başlıca kaynaklar arasında yer almıştır. Michels'in eseriyle ilk tanışmam 1962-1964 yıllarında Cornell Üniversitesindeki öğrenciliğim sırasında Profesör George Brooks'ın derslerinde gerçekleşmişti. Bu derslerde Teamster sendikasının başkanı Jimmy Hoffa hakkında o dönemde yürütülen ünlü davayı tartışmış, eserin temel hipotezleri doğrultusunda sendikacılığın karanlık tarafına ışık tutmaya çalışmıştık. Takip eden yıllarda, İstanbul Üniversitesinde Sosyal Siyaset Kürsüsü Başkanı Profesör Orhan Tuna hocamız bizlere *Siyasi Partiler*'in Türkçemize bir çevirisinin yapılamamasını dilinin güç ve karmaşık olması ile açıklamıştı. Sağlıklı bir çeviri için gerekli nitelikler dikkate alındığında bu görüşte belli bir haklılık payı mevcuttu. Çeviri ana metnin her cümlesindeki sözcük, kavram ve anlamları eksiksiz olarak yansıtılmalı, ancak bunu yaparken çevirinin yapıldığı dilin (burada Türkçenin) üslup, anlaşılabilirlik ve güzelliği ile de uyumlu olmalıdır. Edebî metinlerde ve özellikle şiirde bu ikinci nokta bilhassa önemlidir. Bu iki boyut arasında bir denge sağlamak edebiyat ve şiirde oldukça güçtür. Bilimsel metinlerde ve doğal-teknik konularda ise daha kolaydır. Robert Michels'in teorik, felsefi ve sosyo-psikolojik anlatımları ile eser adeta edebî metinlerin güçlük düzeyine yükselmektedir. Dr. İmre Sipahi, Michels'in *Siyasi Partiler* eserini Türkçeye çevirmeyi üstlenerek böyle güç bir görevi gerçekleştirmeyi göze almıştır. Kanımca bu güç görevi başarıyla yerine getirdiği için de sosyal bilimler dünyamızın takdirine hak kazanmıştır.

Eserin bu çevirisinin ilgilenenler için yararlı olacağını, üniversitelerin sosyoloji, siyaset bilimi ve endüstri ilişkileri bölümlerinde ve lisansüstü öğrencilerin öğretiminde önemli katkılar yapmasını umuyor, bu münasebetle çevirmenini bir kez daha kutluyorum.

Prof. Dr. Toker Dereli

Türkçe Baskı İçin Giriş

Oligarşinin Tunç Kanunu: Michels'in Teorisi Çerçevesinde Dünyada ve Türkiye'de Parti İçi ve Sendika İçi Demokrasi Sorunsalı

İmre Sipahi ve Toker Dereli

Robert Michels'in başyapıtı olan *Siyasi Partiler* bir sosyoloji ve siyaset bilimi klasiğidir. Siyasi parti ve işçi sendikalarının işleyişine dair günümüze kadar yapılmış çalışmalarda mevcut eserde öne sürülen tahliller mütemadiyen tartışılmıştır. Ne var ki bu önemli eseri Türkçe literatüre yüz yılı aşkın bir süre sonra henüz kazandırılabilmiş bulunmaktayız. Esere ünlü sosyolog Seymour Martin Lipset tarafından yazılan ve mevcut baskıda yer alan giriş bölümünün Türkçe çevirisini ilk kez 2008'de yayımlayabilmıştık.¹ Bunlarla beraber Türkiye'de yapılan çeşitli siyaset bilimi ve sendikacılık araştırmalarında Michels'in örgütlere egemen olan *oligarşinin tunç kanunu*'na ilişkin görüşlerine sınırlı ölçüde de olsa değinilmiştir.² Dünya literatürüne baktığımızda ise, *oligarşi* kavramının 20. yüzyıl toplumsal düşüncesindeki en iyi bilinen kullanımının, tüm geniş ölçekli organizasyonlarda önder konumdakiler ile örgütün sıradan üyeleri arasında sonuçta azınlık iktidarına yol açan keskin

¹ Dereli, T. (2008).

² Bu kavramın (*ebernes gesetz der oligarchie / iron law of oligarchy*) birebir çevirisi, "oligarşinin demir kanunu" dur. Ancak literatürde, "ücretlerin tunç kanunu" (*iron law of wages*) kavramı ile paralel şekilde, "demir" yerine çoğunlukla "tunç" ifadesi kullanılmıştır ve mevcut çeviride yerleşmiş bu kullanıma sadık kalınmıştır. Bu ifadeden kastedilen, söz konusu kanunun kati ve değişmez olduğudur.

bir ayrımın gelişmesinin kaçınılmazlığını öne süren Robert Michels'e ait olduğunu görmekteyiz.³ Michels'in çalışmalarında özellikle Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca ve Max Weber'den etkilendiği, fikirlerini bürokrasi ve elit teorileri üzerine kurduğu görülmektedir.⁴ Yazarın sosyoloji ve siyaset bilimi dâhilinde oynadığı tarihî rol, Mosca'nın *siyasi sınıf* ve oligarşiye dair temel düşünceleriyle Pareto'nun *elit dolaşımı* teorisini harmanlayarak pekiştirmesidir. Michels, Pareto ve Mosca ile birlikte elit teorisinin önde gelen temsilcilerinden biri olmuştur.⁵

Yazarın tezini halen birçok açıdan geçerli ve tartışılmaya değer kılan, kitlelerin, siyasal mücadelenin ve örgütlenme sürecinin psikolojik ve entelektüel doğasına dair yaptığı tespit ve analizlerdir. Michels'in evrensel bir sosyolojik kaide olarak tanımladığı *oligarşinin tunç kanunu*, örgütün gelişimi ile başındakilerin güçlenmesinin (iktidarlarının pekişmesinin) doğru orantılı olduğu iddiası üzerine kuruludur. Yazara göre, siyasi partiler ve sendikalar dâhil tüm geniş ölçekli örgütler belli bir yapısal evrim süreci yaşar.⁶ Amaçlarına varabilmek için bürokratik, rasyonel ve önceden tahmin edilebilir bir örgütlenme sistemi geliştirmek zorundadırlar. Ancak artan bürokrasinin bedeli de vardır, bu bedel gücün tepede toplanması ve tabandaki üyelerin etkisinin azalmasıdır. Örgütün büyümesiyle beraber bürokratikleşmesi, uzmanlaşması ve profesyonelleşmesi liderleri kitlelerden doğal olarak ve ister istemez uzaklaştırır. İşleviş dâhilindeki görevler ayrışıp karmaşıklaştıkça, taban karar alma süreçlerini takip edemez, kimi hususları anlayamaz hale gelir. Profesyonel yöneticiler siyasi ve teknik meselelere dair bilgi, beceri ve vasıflarını sürekli artırırken, sıradan üyeler böyle bir imkândan yoksundur. Böylece Michels'in *kitlelerin (tabanın) ehliyetsizliği* olarak adlandırdığı olgu

3 Bottomore, T. (2008), s. 535.

4 Sosyolojinin kurucularından sayılan Max Weber ile kendisinden on iki yaş küçük olan Robert Michels inşili çıkışlı bir dostluk yaşamıştır. Michels henüz çalkantılı akademik kariyerinin başındayken, Weber Alman akademi dünyası nezdinde çoktan rüştünü ispatlamıştı ve Michels ile aralarındaki birçok fikir ayrılığına karşın onu uzun yıllar boyunca çeşitli yollarla himaye etmeye çalıştı. Bu yakın ilişkiyle ilgili bkz. Mommsen, W. J. (1981).

5 Gerek Mosca gerekse Pareto, aralarındaki meşhur münakaşalara rağmen düşüncelerini sentezlemeye çalışan Michels'i kendi öğrencileri gibi görmüşlerdir. Konuyla ve Michels'in elit teorisine katkılarıyla ilgili bkz. Beetham, D. (1981).

6 Ersin Kalaycıoğlu, bu yapısal (*genetik*) evrim sürecini vurgulayan ilk kişinin Michels olduğunu dile getirmiştir. Angelo Panebianco ve Maurice Duverger'nin de siyasi partilerin evrimsel değişimleriyle birlikte rekabetçi parti sistemleri dâhilinde ortaya çıkan beka mücadelesini ve etkilerini Michels'in yolundan giderek irdelediklerini açıklamıştır. Ayrıca, Michels'in siyasi partileri savaşan örgütler olarak tanımlamasını da bu beka mücadelesi bağlamında ele almıştır. Bkz. Kalaycıoğlu, E. (2002), s. 43 vd.

ortaya çıkar. Yöneticiler örgütün iletişim araçları ve yayın faaliyetleri üzerinde denetim kurar ve bu vasıtalarla kendi gündem ve görüşleri üyeler nezdinde yayılırken, muhalif seslere yer verilmez. Öte yandan üyelerin etkin olmalarını sağlayacak her çaba onların örgüt faaliyetleriyle ilgilenmelerini, ana sorunları kavrayıp çözümlere katkı yapmalarını gerektirir. Oysa sıradan üyelerin ekseriyeti günlük örgüt işleyişine ve toplantılarına ilgi göstermemekte ve katılmamaktadır. Michels bu eğilime de “kitlelerin kayıtsızlığı” demektedir. Kitlenin ehliyetsizliği ve kayıtsızlığı olguları örgüt hiyerarşisinin üst kademelerine çıkıldıkça, ulusal sendika, federasyon ve konfederasyonlarda ve siyasi partilerin merkez organlarında giderek güçlenir. Sendika ve parti yöneticilerinin yanı sıra parlamenter temsilciler, kendileri aslen yönetilen sınıfa mensup olsalar da, daha imtiyazlı unsurlar arasında elde ettikleri özel durumlardan yararlanarak kendilerine özgü bakış açıları ve çıkarlar geliştirirler ve bu süreç dâhilinde yönetici oligarşinin parçası haline gelirler. Özellikle sendika liderleri için makamlarını ne olursa olsun koruyabilmek elzemdir çünkü elde ettikleri sosyal konumu kaybetmeleri, şahsi menfaatleri açısından büyük bir yıkımla eşdeğer olacaktır. Sonuç olarak, örgüt gelişiminin sağladığı avantajları elinde bulunduran yöneticiler *vazgeçilemez* konuma erişir ve seçim yoluyla bile olsa değiştirilmeleri güç, hatta imkânsız hale gelir. Tüm bunlar oligarşi kanununu tunçlaştırılan etmenlerdir. Örgüt geliştikçe, liderlerin “yozlaşmış” iradeleri doğrultusunda, başlangıçta ilan ettiği hedeflerden saparak muhafazakârlaşır; demokrasi esasen rafa kalkar ve yalnızca şeklen yaşatılır.

Michels bu teori kapsamında demokrasi ile örgüt yaşamının bağdaşmadığını göstermek amacıyla Almanya başta olmak üzere batı ülkelerindeki sol partilerin, sendikaların ve kooperatiflerin davranışlarını derinlemesine incelemiş ve dikkati bu örgütlerin ilke ve programlarıyla eylemleri arasındaki çelişkilere çekmiştir. Ancak bu örgütleri inceleme amacı, yalnızca devrimci veya sosyalist adlandırılan parti ve sendikaların riyakâr bir siyaset güttüğünü ortaya koymak değildir. Yazar, muhafazakâr partilerin ve işveren örgütlerinin doğaları gereği anti-demokratik eğilimlere sahip olduğunu *a priori [önsel olarak]* kabul etmektedir. Bu örgütlerin içyapılarında demokratik olmadıklarını gösterme çabası Michels’in tezini kanıtlaması açısından esasen önemli değildi çünkü Weber’in şeref payeler sistemi (*honoratiorensystem*) olarak adlandırdığı düzenle paralel şekilde, seçkinliğe özgü örgütler dâhilinde biat kültürünün ve belirli bireylerin (elitlerin) egemen olması muhafazakârlık ruhunun doğal bir sonucu. Dahası, bu kategorideki örgütler genel olarak

çoğunluğun sosyal politikayı belirleme hakkı ya da gücü olduğuna inanmıyordu. Basitçe söylemek gerekirse, Michels'e göre bu örgütler demokrasiyle yalnızca dönemsel, göstermelik ve şeklen örtüşebilirdi. Yazarın eserini ilginç ve dikkat çekici kılan, ortaya çıkış amacı ve bir bakıma varlık nedeni toplumun demokratik esaslar doğrultusunda yönetilmesi olan ve bunu söylemlerinde sıklıkla vurgulayan yenilikçi, devrimci ve sosyalist örgütlerde oluşan oligarşi ortamıdır. Gerçekten de, dönemin sosyalistlerinin eşitliğe son derece güçlü vurgu yaptıklarını; genel oy hakkı, ifade özgürlüğü, halkın kamusal ve ekonomik kurumların işleyişine katılımı için mevcut iktidarlara karşı çetin bir mücadele verdiklerini görmekteyiz. Sosyalist örgütler dâhilinde küçük bir azınlığın yığınlar üzerinde egemenlik kurmasıyla söz konusu dönemin sosyalizm hareketinin ilke ve hedeflerini bağdaştırmak mümkün değildir. Bu bağlamda yazarın ortaya attığı en önemli soruların başında, sosyalist partilerin bir süre sonra neden devrimcilikten uzaklaşarak reformist ya da revizyonist fikirleri benimsedikleri ve böylece “yozlaştıkları” gelmektedir. Michels'in cevabı, en kısa şekliyle özetlersek, yukarıda açıklanmış süreç dâhilinde oluşan ve gücünü gitgide pekiştiren lider oligarşisidir.

Bu cevaptan önce sorunun kendisine yöneltilen temel eleştirileri ele alalım. Birincisi, sosyalist partilerin nispeten yumuşak olarak nitelendirileceğimiz politikalara kaymasını yozlaşma addetmek için, işçi sınıfı çıkarlarının kademeli iyileştirmelere dayalı bu tür politikalarda değil, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin radikal bir değişiminde yattığı varsayımında bulunulmalıdır. Başka bir deyişle Michels söz konusu soruyu devrimci bir sosyalizm inancı çerçevesinde ortaya koymuştur. Bu bağlamda anti-Marksist ve Marksist olmayan bazı eleştirmenler, sorunun baştan yanlış formüle edildiğini savunmuştur. Kapitalist mülkiyetin dönüşümünün işçi sınıfının yararına olacağı düşüncesini reddeden bu eleştirmenlere göre açıklanmaya muhtaç olan, sol partilerin reformizmi değil devrimciliği neden benimsediğidir. Bu bakış açısıyla liderliğin ve örgütün yozlaştığından söz edilemeyecek, hatta Michels'in oligarşi olarak nitelendirdiği örneklerin önemli bir bölümü de bu kümeden ayrılacaktır çünkü üyelerinin kazanımlarını mevcut sistem dâhilinde azami düzeye yükseltmeyi görev edinen liderlerin “sorumlu davrandıkları” öne sürülebilecektir. Bu durumda liderlerin iktidarlarını üyeler üzerinde değil, üyeler adına meşru şekilde kullanması söz konusudur. Dahası, liderler ile taban arasında belli bir görüş ayrılığı varsa, bunun mutlaka liderlerin sinisi ve bencil saiklerle hareket ettiğinin kanıtı olduğu öne sürülemez; tecrübeli ve bilgili yöneticilerin kimi hususlarda üyelerin iyiliği doğrultusunda daha

gerçekçi ve hesaplı çıkarımlarda bulunmaları ve meselelere nispeten uzak üyelerden farklı düşünceleri doğal bir durumdur. Oysa yazarın oligarşi kavramını aslında demokrasinin temsilciler aracılığıyla gerçekleştirilemeyeceğine dair temel bir argüman dâhilinde, çok geniş bir anlamda kullandığını görmekteyiz. Sonuç olarak Michels'e, oligarşi ve iktidar kavramlarını bütüncül tanımlayarak partiler ve elitler arasında herhangi bir ayrım yapmaması nedeniyle, farklı liderlik türlerini toptan değerlendirdiğine ve bunların ayrı ayrı ele alınması gerektiğine dair eleştiriler yöneltilmiştir.

Söz konusu soru bağlamında Michels'e yapılan eleştirilerin diğer ayağı ise soruya vermiş olduğu cevaba yöneliktir. Marksistlerin de dâhil olduğu bu ikinci eleştirmen grubu, sorunun sosyalist örgütlerin bozulmaları veya "yoldan sapmaları" olarak tanımlanmasında Michels ile hemfikir olmakla beraber, her türlü örgütlenmenin muhafazakârlığa yol açacağına dair aşırı kötümser çıkarımlarını reddederler. Aşağıda göreceğimiz üzere, birçok Marksist eleştirmen de artan bürokrasinin sosyalist parti için ciddi bir tehlike olduğunu kabul etmiştir. Ancak partilerin fırsatçı ve revizyonist politikalar gütmeye başlamasının her zaman liderlerin yozlaşmasıyla açıklanamayacağını, daha büyük toplumsal olguların etkisiyle gerçekleşebileceğini savunmuşlardır. Örneğin sadece liderleri değil, proletaryanın tümünü etkisi altına alan baskın bir düşünce iklimi, ya da kapitalizmin krizden uzak olduğu ve bu nedenle kolay taviz verebildiği bir genişleme (bolluk) dönemi söz konusu olabilir; bu tür bir konjonktürde parti üyeleri, liderlerin kişisel görüş ve çıkarlarından bağımsız olarak reformist hedeflerle yetinmeyi mantıklı ve doğru görebilir.⁷

Muhafazakâr ve liberal partilerin eşyanın tabiatı gereği (özellikle de sosyalist partilerle kıyas güdülerek) anti-demokratik olduklarına dair hipotez de eleştiriye açıktır. Örneğin bazı ülkelerdeki burjuva partilerin, ileri derecede demokrat olmakla övünen sol partilerden daha sık yöneticilerini değiştirdikleri görülmektedir. Dahası, burjuva partilerin profesyonel çalışanlarının az ve önemsiz olduğu ve bu nedenle daha az bürokratikleştiği, profesyonel görev olgusunun esasen sosyalistlerin icadı olduğu ve bunun komünistler tarafından en üst düzeye çıkarıldığı öne sürülmüştür.⁸ Bu gibi çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlar, Michels'in eserindeki kimi ön kabullerin geçerliliğinin, özellikle dünya savaşları sonrasında nispeten demokratlaşmış olan siyaset alanında tartışmalı olduğunu göstermektedir.

Esasen sosyalizm hareketi ve siyasi partiler nezdinde oligarşi tartış-

⁷ Bu eleştirilerin her iki ayağının ayrıntılarıyla ilgili bkz. Beetham, s. 81-99.

⁸ Von Beyme, K. (1985), s. 237 vd.

masını başlatan Robert Michels değildir. Moisei Ostrogorski 1902 yılında Michels'in daha sonra benzer şekilde yaptığı üzere,⁹ demokratik esasları benimsemiş ve bu nedenle kitlelerin siyasi katılımını öngörmüş olan partilerdeki fikrî ve davranışsal iklim sonucunda oluşan azınlık yönetimlerine dikkat çekmiştir.¹⁰ Sol görüşün öncü temsilcilerinin de konuyu hararetle tartışmış olduğunu görüyoruz. Özellikle anarşistler çok daha erken bir dönemde sosyalist örgütlenme içindeki despotizm tohumlarının farkına varmıştır. Örneğin Mikhail Bakunin, Karl Marx ile girdiği bir tartışmada hiçbir zaman gerçek bir işçi hükümetinin var olamayacağını, yalnızca sınıfiyla bağlı kopmuş “eski işçilerin” hükümet edebileceğini dile getirerek sosyalist hareketi en radikal şekilde eleştirmiştir.¹¹ Sendikalistler de bu yaklaşımı emek hareketinin erken dönemlerinden itibaren savunmuş ve pekiştirmiştir. Aslında Marx ve Frederick Engels de proletaryanın siyasi gelişiminin erken aşamalarına oligarşinin egemen olacağını öngörmüştü. Ancak Marx ve Engels’e göre proleterler sınıf bilincine ve siyasal kültüre kavuşur kavuşmaz örgütlerinin kontrolünü kendi ellerine alacaktır. Sosyalist topluluklar içinde yönetici zümrelerin hâkimiyeti, işçiler siyasi yaşama dair gerçekleri anladıklarında ortadan kalkmaya mahkûmdur.¹² Michels'in düşüncesi bu görüşe kıyasla sadece daha kötümser değildir; emek hareketi dâhilindeki oligarşi olgusuna çok daha büyük önem atfeder çünkü bu olgu bizzatıhi örgütlenmenin istem dışı bir sonucudur ve katiyen geçici değildir. Michels'in eserini yayımlamasının ardından gerçekleşen sosyalist devrimlerin ve sosyalizm adı altında yaşanan deneyimlerin oligarşi kanunuyla tamamen olmasa da büyük ölçüde örtüştüğü tarihsel olarak kabul edilmelidir. *Siyasi Partiler* eserinde, sosyalizm çerçevesinde işçi sınıfı dayanışmasının milliyetçilik ve dünya savaşlarıyla gölgelenebileceğine dair güçlü ipuçları verilmiştir. Nitekim Michels eserin İngilizce (1915) baskısına Birinci Dünya Savaşı sırasındaki parti yaşamına dair yeni bir bölüm eklemiştir

9 Ostrogorski, M. (1902).

10 Türkiye'deki bazı çalışmalarda, Michels'in siyasi partileri incelemeye Ostrogorski'nin eserinin “varlığından habersiz başladığı” söylenmiştir (bkz. Abadan, N. (1956), s. 114; Küçük, T. S. (2015), s. 341). Ancak Michels, Ostrogorski'nin eseri üzerinde fazla durmamakla birlikte, mevcut çalışmada doğrudan bu esere değinmiş ve atıf yapmıştır. Yazar *Siyasi Partiler*'in İtalyanca baskısının önsözünde Ostrogorski'nin eserini ihmal ettiğine dair kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermiş, Ostrogorski'nin çalışmalarının İngiltere ve ABD ile sınırlı kaldığını ve demokratik hükümet işleyişine odaklanarak siyasi partilerin iç dinamiklerine yeterince değinmediğini, oysa kendisinin “tüm ülkelerin demokrasi hikâyesi” üzerinden tahlil yaptığını dile getirmiştir. Bu argümanın tartışmalı yönleriyle ilgili bkz. Linz, J. J. (2006), s. 23 vd.

11 Leier, M. (2006), s. 320.

12 Lipset, S. M. vd. (1977), s. 6.

ve önceden yaptığı tespitlerin bu konudaki öngörülerini doğruladığını haklı olarak belirtmiştir. Gerçekten de, savaşa sosyalist partilerin çoğunun tepkisi, liderlerin sosyalist doktrine bağlılıktan ziyade örgütün “bekasına” öncelik verdiklerini göstermiştir. Bunun yanı sıra, yazarın başarılı bir sosyalist devrimin işçi sınıfının zaferi anlamına gelmeyeceğine, aksine egemen bir yönetici grubun yerine bir başkasının geçmesiyle sonuçlanacağına dair öngörüsünü Rus devrimi doğrulamıştır. Devrim sonrası devlet ve parti yönetiminde hızla gelişmiş olan bürokratik oligarşi bunun en güçlü kanıtıdır. Sovyet deneyiminin üzerinde bilhassa durulması gerekir çünkü Rus Sosyal Demokrat Partisi’nin merkezîyetçi bürokratik oligarşi modeli, 3. Enternasyonal aracılığı ile dünyadaki tüm komünist partilere dayatılmıştır. Dahası, parti içi yönetim şekli devlet yönetim şeklinin de doğrudan belirleyicisi olmuştur çünkü parti devletle özdeşleşmiştir ve tek parti sistemi kurulmuştur. Sovyet rejiminin anti-demokratik yapısına dair en esaslı eleştirilerin yine sosyalist hareket içinden geldiğini görmekteyiz. Sosyalizmin Marksist doktrin dâhilinde hedeflediği “proletarya diktatörlüğü” nün kitlelerin aktif katılımına, doğrudan etkisine ve halkın denetimine dayandığını, Sovyet uygulamalarının ise Jakobin ve *burjuva modeli* bir diktatörlük inşa ettiğini ortaya koyan Rosa Luxemburg, şahitlik ettiği devrim dönemine dair şöyle yazar:

Rusya’da olan her şey açıklanabilir ve kaçınılmaz bir nedensellik zincirine dayalıdır; zincirin başında Alman proletaryasının başarısızlığı, sonundaysa Rusya’nın Alman emperyalizmi tarafından işgal edilmesi vardır. Bu koşullarda Lenin ve arkadaşlarından demokrasilerin en güzelini yaratmalarını, kusursuz bir proletarya diktatörlüğü ve dört başı mamur bir sosyalist ekonomi kurmalarını istemek onlardan insanüstü bir şey beklemekle eşdeğerdir [...] Tehlike şurada başlıyor: Lenin ve arkadaşları, mecburiyetleri benimseyerek ve içinde buldukları fevkalade olumsuz koşulların dayattığı taktikler bütünü teorik bir sistem haline getirerek enternasyonal proletaryaya bir sosyalist taktik modeli olarak önermektedirler. Kendilerini bu şekilde yanlış yansıtarak, verdikleri gerçek ve yadsınamaz tarihî hizmetleri mecburiyetlerin dayattığı hatalı adımların gölgesinde bırakarak, uğruna didindikleri enternasyonal sosyalizme aslında zarar vermekteler; çünkü son tahlilde mevcut dünya savaşında enternasyonal sosyalizmin iflası sonucu Rusya’da mecburiyetten doğmuş olan tüm çarpıklıkları yeni keşiflemiş gibi sunmaktalar.¹³

Görüldüğü üzere Luxemburg, Bolşevik devrimin getirdiği sosyalizm modelindeki anti-demokratik kusurları belli bir dereceye kadar mevcut kon-

13 Luxemburg, R. (1961), s. 78 vd.

jonktürün dayatması olarak değerlendirmektedir. Konjonktürel olguların oligarşi eğilimini güçlendirdiği durumları Michels de irdelemiştir.¹⁴ Ancak bu türden gelişmeler Michels'in oligarşi teorisinin esasını teşkil etmez. Mafih, sosyalist hareketin iktidarın uzun dönem mutlak sahibi olduğu bu ilk ve en önemli tecrübeye yazarın öngörülerinin tamamının gerçekleştiğini tarihsel ve siyasal açıdan göz ardı edebilmek mümkün değildir. Türkiye'nin öncü sosyalist siyasetçi ve düşünürlerinden Mehmet Ali Aybar, bu deneyimleri irdelerken Bolşevik devlet ve parti içindeki diktatörlüğün varlığını, kendi deyişle *işçisiz bir işçi diktatörlüğünü*¹⁵ liderlerin kişilik ve davranışlarına, parti tercihlerine veya (Kruşçev'in Stalin dönemi uygulamalarıyla ilgili yapmış olduğu üzere) belli bir liderin putlaştırılmasına bağlayan fikirleri yetersiz bulmuştur. Sovyet sisteminin profesyonel devrimcilerden oluşan, askerî disipline tabi, merkeziyetçi bir parti tarafından kurularak yaşatıldığına dikkat çekerek, esas sorunun devrimle beraber başlayan bürokratikleşme süreci olduğunu dile getirmiştir. Lenin ve arkadaşlarının bu tehlikenin farkında olduğunu ancak parti kanalıyla tüm iktidar odaklarını ellerinde bulunduran yöneticiler kadrosunun korunmasının kaçınılmaz olarak bürokratikleşmeye yol açtığını göremediklerini, görmüşlerse de bu durumu düzeltmediklerini öne sürmüştür. Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin 1903'te Londra'da toplanan 2. Kongresindeki tartışmaları şöyle değerlendirmiştir: "Evet herkes *merkezcilikten* yanaydı; Martov, Axelrod, Troçki ve yandaşları da. Sadece 'Lenin merkeziliğinin' *bürokratik* olduğu görüşünde idiler. Ama kimse *bürokrasiyi* merkeziliğin, *merkezciliği* de bürokrasinin yarattığını düşünmüyordu. Daha doğrusu kimse örgütlenme konusunun *teorik* bir sorun olduğunu ve ona öyle yaklaşmak gerektiğini görmüyordu."¹⁶ Aybar'ın bu son tespiti Michels'in teorisinin içeriğiyle önemli ölçüde örtüşmektedir. Burada Aybar ve birçok düşünürün Michels'in fikirlerinden ayrıldığı nokta, farklı örgütlenme modelleri altında demokrasinin gerçekleştirilebileceğine inanmalarıdır.¹⁷ Michels ise, mevcut eserinin son bölümünde dile getirdiği üzere,

14 Özellikle bkz. Kısım 6, Bölüm 3: "Savaş Zamanında Parti Yaşamı".

15 Aybar, M. A. (2011), s. 151.

16 A.g.e., s. 157.

17 "Leninist parti modeli ele alınmadan, filan ya da falan komünist partisinin çalışma biçimini eleştirmek filin kuyruğunu avuçlayıp fil hakkında fikir sahibi olmaya çalışan körün durumundan farksızdır." (A.g.e., s. 211) "Merkezci, hiyerarşik örgütlenme modelinin, hele toplumda demokratik gelenekler ve frenler yoksa doğal sonucudur diktatörlük." (A.g.e., s. 130) Özetle Aybar esas sorunu farklı kişi ve yönetimlerde değil, başta parti merkez komitesi olmak üzere organizasyon bürosu ve Politbüro'dan oluşan oligarşiyi yaratan örgütlenme modelinde ve bürokratik yozlaşmada bulmaktadır. Ancak merkezci, bürokratik ve katı disipline tabi olmayan (kendi deyimiyle

demokratik yapıların bir gün kurulabileceğine dair umudunu muğlak bir şekilde korumakla beraber, eser boyunca vurguladığı teori çerçevesinde bunun nasıl gerçekleştirilebileceği hususunda herhangi bir öngöründe bulunmamış ve demokrasi adına son derece olumsuz bir tablo çizmiştir.¹⁸

Yazar bir yandan siyasi partilerin ve sosyalist örgütlerin askerî yapıya sahip olduğunu, diğer yandan da sosyalist düşüncenin gitgide dinî bir inanca dönüştüğünü defalarca vurgulamıştır. Yazarın din olarak değerlendirdiği konu Marksist doktrinin dogmatik bir uygulamasından ziyade liderlerin toplu olarak, sosyalist ilkelerden ve seçmenin iradesinden bağımsız bir şekilde putlaştırılmasıdır. Sosyalizmin bir din haline geldiğine dair eleştiriler takip eden dönemlerde artmıştır. Lenin, Troçki ve Gorki ile bir araya gelen İngiliz filozof Bertrand Russell, bu eleştiriye Marksist komünizm ve Bolşevik deneyim bağlamında son noktaya taşımıştır: “Toplumsal bir olgu olarak Bolşevizm, sıradan bir siyasi hareket olarak değil din olarak görülmelidir [...] Dogma olarak kabul edilen, yaşamı yönetmeye kalkan, kanıtların ötesine geçen ya da kanıtlara karşı gelen, entelektüel yöntemlerle değil duygusal veya baskıcı yöntemlerle telkin edilen inanç dizisine din diyorum. Bu tanım icabı, Bolşevizm de bir din [...]”¹⁹ Benzer tespitler Aybar tarafından da yapılmaktadır: “Terazinin aynı kefesine konamasa da, Marx’ın bilimsel öğretisi politikacıların eline düştükten sonra bir çeşit din haline gelmiştir. Evet, bu bilimsel dinin papazları olan profesyonel devrimciler, işçi sınıfının öncüleri olarak *devrimi* tekellerine ve işçi sınıfını vesayetlerine almışlardır.”²⁰ Stalin, *Leninizmin İlkeleri* adlı kitapçığı ile yeni bir inanç sistemi yaratmaya çalışmıştı: “Partinin başı aynı zamanda bilimsel kehanetlerin de başpapazı

burjuva modelinde olmayan), demokratik ve etkin bir örgütlenme modeline dair kapsamlı bir yapısal teori ortaya onun da koyabildiğini söylemek güçtür. Aybar egemen sınıf haline gelen emekçilerin sınıf bilincine ulaşmasını sosyalist model bir örgütlenme için birincil koşul olarak öne sürmüştür. Bu bilincin işçilerin doğrudan devrim eylemi içinde oluşacağını öngören Aybar, yönetimde uzmanlığa yine ihtiyaç duyulacağını belirtmekte, ancak son sözü emekçilerin kendilerinin söyleyeceğini, politik değerlendirmeyi kendilerinin yapacağını, kararı doğrudan kendilerinin vereceğini dile getirmektedir. (A.g.e., s. 264) “Teknik işlerin gene uzmanlar tarafından yapılmasına” rağmen kararların nasıl tamamen işçiler tarafından verileceği kanımızca açıklanmaya muhtaç bir önermedir.

18 Michels’in demokrasiye olan inancını hayatının ileriki yıllarında büsbütün yitirdiğini görmekteyiz. Sosyal demokrat olan (bu nedenle de Alman akademik dünyasında yer edinemeyen), mevcut eserde demokrasiyi “ehvenişer” niteleyen ve demokrasi idealinden vazgeçmenin bir hata olacağını vurgulayan yazar, takip eden zamanda eski dostu Max Weber’in “karizmatik lider” kavramına başvurarak Mussolini’nin ve İtalyan faşizminin destekçisi haline gelmiştir. Konuyla ilgili bkz. Mommsen, s. 115-116.

19 Russell, B. (2016), s. 92 vd.

20 Aybar, a.g.e., s. 148.

olmalıydı [...] Bilim dili ve bilimsel yöntemler kullanıldığı kanısı yaratan bu yeni öğreti, tüm komünist partilerin kutsal kitabı olmuştur.”²¹ Gerçekten de, Stalin zamanında *Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in yanılmaz doktrini* olarak adlandırılmış olan “bilimsel” Sovyet modelini eleştirmek dünya komünist partilerinin gözünde ihanet sayılmış, eleştirmeye cüret edenler burjuvazinin ve emperyalizmin ajanları olarak tanıtılmıştır.²² Bu yeni “dinin” demokrasiyenin sapmanın ötesinde demokrasiye cephe aldığını ve bunun yapısal bir sorun olduğunu, yazar Rus devriminden önce tespit etmiş ve sosyalizm örgütlenmesinin bu çelişkisini mevcut eser boyunca dile getirmiştir. Bolşeviklerin uygulamalarının yanı sıra demokrasi karşıtı söylemleri de Michels'i kuşkusuz haklı çıkartıcı niteliktedir.²³

Bütün bunlarla beraber, tarih boyunca farklı siyasi sistemler altındaki siyasi partilerin tamamının güçlü oligarşik yapılar sergilemediği bir gerçektir. Örneğin ABD'nin federatif yapısı ve başkanlık sistemi dâhilindeki partilerde önseçim uygulamalarının geniş yer bulduğu, parti disiplininin neredeyse hiç olmadığı ve yetkilerin yerel organlarda toplandığı görülmektedir.²⁴ İsviçre ve Almanya gibi bazı federal sistemlerde de partilerin adem-i merkezî yapıya sahip olduğu ve aday belirleme süreçlerinin parti bürokrasisinin kontrolünde olmadığı gözlemlenmiştir.²⁵ Japonya Sosyalist Partisi, parti içindeki farklı grupların yönetime gelmesini öngören bir lider rotasyonu uygulamasını benimseyerek mevcut eserdeki iddialara aykırı bir yapı ortaya koymuştur.²⁶ Bu gibi vakalar nedeniyle siyasi partiler nezdinde oligarşinin kaçınılmaz, evrensel bir olgu olmadığı kabul edilebilir. Demokratik yapıyı siyasi parti ve sendikaların yadsınamaz varlığının elit teorisi ve oligarşinin tunç kanunu açısından ne anlama geldiğine aşağıda değineceğiz. Ancak bu sınırlı sayıda vaka haricinde oligarşinin partilere halen egemen olduğunu teslim etmemiz gerekir; Sartori'nin dile getirdiği üzere, Michels'in teorisi belli

21 A.g.e., s. 153 vd.

22 Bu tür suçlamalardan Tito gibi siyasi liderlerin yanı sıra birçok düşünür de nasibini almıştır. “Ölümünden şu kadar yıl sonra, Türkiye İşçi Partili gençlere, Luxemburg'un kitaplarını da okumalarını söylemem, Rosa'nın bir kez daha suçlanmasına neden olmuştu. Böyle bir öneride bulunduğum için ben de eleştirilmiş, suçlanmışım.” (A.g.e., s. 145.)

23 “[Bolşevikler] komünizmin etkileyeceği kişiler için bunun arzu edilir bir durum olduğundan o kadar eminler ki, komünizmi istemeyen bir halka bile gerekirse silah zoruyla komünizmi dayatmaya gönüllüler.” (Russell, s. 110.)

24 Bkz. Karakoç, R. (2017), s. 218 vd.

25 Bkz. Von Beyme, s. 239.

26 Bkz. Stockwin, J. A. A. (1992).

bir derecede zayıflamakla beraber kanun olma iddiasını sürdürmektedir.²⁷ Nitekim parti yönetimlerine dair çalışmalarda oligarşi eğiliminin ısrarla devam ettiğine, halen lider kadrolarının son derece otoriter ve güçlü olduğuna dikkat çekilmektedir.²⁸ Bu noktada bu durumun en çarpıcı örneklerinden olan Türk siyasi partilerini ele almamız yerinde olacaktır.

Türk Siyasi Partilerinde Oligarşi

Dünya genelindeki aykırı vakaları bir kenara bırakıp Türkiye özelindeki siyasi partileri incelediğimizde, Michels'in oligarşi ve muhafazakârlaşma eğilimlerine yaptığı vurgunun, yüzyılı aşkın bir süre sonra halen fevkalade geçerli olduğunu görmemek elde değildir. Turan, Türk siyasi partilerinin ayırıcı özelliğinin, oligarşik liderliğin şu veya bu tip bir partiye özgün olmayıp, niteliklerinden adeta bağımsız olarak, her siyasi partide ortaya çıkması olduğunu dile getirmiştir.²⁹ Ülkemizde parti liderleri savundukları ideoloji ne olursa olsun yakın tarih boyunca farklı gerekçeler ve yöntemlerle örgütleri üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Kuşkusuz ki İttihat ve Terakki dönemi ve erken Cumhuriyet dönemi de dâhil olmak üzere tarihimizdeki siyasi partiler tüzük ve uygulamaları bakımından farklılıklar sergilemiştir. Partilerin demokratik işleyişi bağlamında yaşanmış olan iniş çıkışları bazı kapsamlı araştırmalar Michels'in oligarşi teorisini de tartışarak ortaya koymuştur.³⁰ Ancak Türkiye'de siyasi liderlerin parti örgütü üzerinde mutlak hâkimiyete sahip olduğu tartışmasızdır. 1927 sonrası tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) genel başkanı seçimle göreve gelmemiş, resmen değişmez (1931 Tüzüğü'nün ifadesiyle "*daimî*") konuma ve fevkalade geniş yetkilere sahip olmuştur. 1946'da daimî başkanlığın sonlandırılmasına rağmen İsmet İnönü genel başkanlık görevini 1972'ye kadar (34 yıl boyunca) sürdürmüştür. Ulus devlet inşası doğrultusunda büyük bir toplumsal dönüşümün yaşandığı erken Cumhuriyet dönemindeki otoriter liderlik hakkında anakronik bir yargıya varılmamalıdır. Lakin tek parti döneminden otoritenin yukarıdan aşağıya doğru işlediği, liderin egemen olduğu bir parti anlayışının miras alındığı da aşîkârdır: "Devletin başlattığı ve yönlendirdiği toplumsal değişme, bu yaklaşımın ürünü olarak görülebilecek güçlü merkezî devlet mekanizması, tek parti sisteminin tortuları ve neticede yaygın himaye

²⁷ Sartori, G. (2020), s. 149.

²⁸ Bkz. Von Beyme, s. 232-240; Gillespie, R. (1994), s. 51; Eroğul, C. (1999), s. 224.

²⁹ Turan, İ. (2011), s. 3.

³⁰ Ör. Bkz. Tuncay, S. (2000); Küçük, T. S. (2015).

ağlarının oturmuşluğu, hem oligarşik bir liderlik yapısının gelişmesini teşvik etmiş hem de lidere itaati ön plana çıkarıp, eleştiriyi olumsuz değerlendiren bir kültür oluşumunun temelini oluşturmuştur.”³¹ 1960’a kadar Türkiye’de siyasi partiler programları ne olursa olsun liderine tabi olmuş, partinin politikası da liderin görüşlerine, mizacına, karakterine göre biçimlenmiştir. Şahsiyet kavgaları ya lidere tamamen boyun eğmekle ya da muhaliflerin partiden ihracıyla sonuçlanmıştır.³² Çok partili dönem boyunca da Adnan Menderes’ten Süleyman Demirel’e, Necmettin Erbakan’dan Alparslan Türkeş’e, Turgut Özal’dan Tansu Çiller’e, Bülent Ecevit’ten Deniz Baykal’a kadar parti liderleri farklı saiklerle de olsa örgütleri üzerindeki egemenliklerini pekiştirmek için uğraşmış ve bunu başarmışlardır. Siyasi patronaj, nepotizm, sindirme, bölerek yönetme ve ihraç taktikleri parti liderlerinin örgüt içi iktidarlarını korumak üzere kullanmış olduğu araçların başında gelmiştir. Bunlar yetersiz kaldığında liderlerin bazıları anayasal düzenin dışına çıkmaya ve siyaseten etik dışı yöntemlere başvurmaya çekinmemişlerdir. Parti içinde alt lider konumunda olanlar genel başkanlarının ya güçten düşmesini ve yerine geçmeyi beklemiştir ya da siyasi ikbal ve benzeri menfaatler adına, araçsal güdülerle mevcut yönetimi desteklemiştir. Partiler arası çekişmelerin önemli ölçüde büyüdüğü dönemlerin de lider sultanını güçlendirdiği göz ardı edilmemelidir. 1950’lerde Menderes, 1970’lerde Demirel bu çekişmelerden parti içi hâkimiyetlerini güçlendirmek üzere faydalanmıştır.³³ Özellikle 1960 sonrasında parti liderlerinin değişmezliklerini sağlamak için onları muhtelif araçlarla donatan yasal-kurumsal bir çerçeve oluşmuş, zaman içinde lider oligarşisi yerleşik bir örüntüye dönüşmüş ve kurumsallaşmıştır.³⁴ 1960 yılında ocak ve bucak örgütlerinin kaldırılmasıyla partilerin faaliyetlerini (özellikle üye kayıtlarındaki ve seçimlerindeki usulsüzlükleri) denetlemek güçleşmiş, il ve ilçe örgüt yöneticilerinin köy ve kasabalara gitmesini özendirici etkenler ortadan kalkmış, partilerin toplumla bağları gitgide kesilmiştir. Günümüzde de devam eden bu örgütlenme engeli, partilerin toplumdaki etkilerini ve saygınlıklarını da azaltmıştır.³⁵ Sonuç olarak, Cumhuriyet tarihi boyunca parti yapıları lider egemenliğini zayıflatmak bir yana güçlendirmiştir; liderin bireysel iradesi karşısında parti içindeki farklı kesimlerin hareket kabili-

31 Turan (2011), s. 7.

32 Karpat, K. (2019), s. 470.

33 Heper, M. Ve Sayarı, S. (2002), s. 224 vd.

34 Turan (2011), s. 9.

35 Çarkoğlu vd. (2000), s. 106.

yetleri kısıtlanmıştır.³⁶ 1980 askerî darbesiyle beraber tüm siyasi partilerin kapatılması ile parti kurumsallaşmasının altı oyulmuş, liderler daha da ön plana çıkmıştır. Böylece siyasi partiler liderleriyle tam anlamıyla özdeşleşmiş, birçoğu liderinin şahsi hedeflerini gerçekleştirmesine yönelik aygıtlara dönüşmüştür.³⁷ Tüm partiler, darbe sonrası yürürlüğe girmiş olan ve bazı değişimler geçirmekle birlikte genel niteliklerini koruyan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun (SPK) öngördüğü dar sınırlar çerçevesinde teşkilatlanmıştır. Kanunlar nezdinde partiler ilçe ve merkez organ oluşumlarında aynı usulleri benimsemek durumundadır ve ilk bakışta bu usuller demokratik bir işleyişe işaret eder görünebilir. Ancak SPK'da yer alan bazı hükümler, merkez yönetim organlarının partiye hâkimiyet kurmasına ön ayak olmaktadır.³⁸ Bu öğelerin başında SPK md. 7'de öngörülen tekdüze, merkeziyetçi örgütlenme şeklinin geldiğini söyleyebiliriz. Buna göre tüm siyasi partiler genel merkezin yerel örgütler üzerinde fevkalade geniş yetkilere sahip olduğu model temelinde teşkilatlanmaktadır. Hepsinden önemlisi, genel merkez yerel organları feshetmekte, yöneticilerini görevden almakta ve istediği kişileri yerlerine getirmekte özgürdür ve bu yetkiler parti içi muhaliflere karşı etkin şekilde kullanılmaktadır. Mamafih, yerel örgütlerin esas işlevi, merkezin aldığı kararları uygulamaktan ibarettir. Söz konusu örgütlenme modeli, parti üyelerinin karar alma mekanizmasına katılımına olanak sağlayacak şekilde alt kademelere bölünmemesi nedeniyle parti içi demokrasiyi temelden sakatlamaktadır.³⁹ Dahası, partilerin seçimler için aday belirleme süreçlerine de merkeziyetçilik hâkimdir ve bu durum liderlerin gücünü doğrudan ve muazzam derecede artırmaktadır. “Partinin aday belirleme süreci gözlemlenerek parti içindeki iktidar odağı tespit edilebilir zira aday belirleme gücü kimdeyse partinin sahibi de odur,” diyen Schattschneider bu konunun önemine dikkat çekmiştir.⁴⁰ Milletvekili adaylarının merkez yönetim tarafından belirlendiği partiler Maurice Duverger'nin ifadesiyle “kapalı devre” partilerdir.⁴¹ 1980 sonrası Türkiye’inde önseçimler uygulamada istisnadır ve genel kaide merkezden atamadır; sıradan üyeler ve yerel teşkilatlar bu hususta nadiren

³⁶ Sakallıoğlu Ü. C. (1996).

³⁷ Heper Ve Sayarı, s. 3.

³⁸ Burada siyasi partiler kanununun (sendikalar kanunuyla paralel şekilde) partilerin iç düzen ve işleyişleri ile ilgili son derece kapsamlı düzenlemeler yaptığını ve tüzüklerin büyük bir bölümünün kanunun emredici hükümlerinin tekrarı olduğunu belirtmeliyiz.

³⁹ Küçük, s. 371.

⁴⁰ Schattschneider, E. E. (1977), s. 100.

⁴¹ Duverger, M. (1976), s. 152.

belirleyici bir rol oynamaktadır. Böylece hâlihazırdaki görevliler ve yeni adaylar parti başkanının güdümüne girmekte, muhalifler aday listelerinden dışlanmakta ve yerel teşkilatların nüfuzu son derece zayıflamaktadır. Yerel teşkilatlar merkez yapıya mali açıdan da tamamen bağımlıdır. Toplanan üyelik aidatı ve diğer kaynakların cüzi olması nedeniyle partilerin 1965 yılından itibaren devletten aldığı mali yardım, merkez yönetimin hâkimiyetini pekiştirici bir etmendir; parti kasasının fevkalade büyük bir bölümünü alan devlet desteği oluşturmaktadır ve bu kaynağın nasıl dağıtılacağına parti merkezi karar vermektedir.⁴² Parti örgütünün devletle olan bu mali ilişkisi doğal olarak onları üye tabanından da uzaklaştırmaktadır.

Siyasi partilerin demokratik işleyişine dair hayati önem taşıyan hususlardan biri de kuşkusuz parti organlarının oluşum ve karar alma süreçleridir. Yukarıda sayılan ve lidere büyük avantajlar sağlayan etmenlerin yanında, parti büyük kongrelerinin üç kademeli bir delegasyon yoluyla oluşması sıradan üyelerin iradelerini etkisizleştirmektedirken, bu toplantılarda nadir istisnalar dışında blok liste usulüyle yapılan organ seçimleri demokrasi açısından ciddi bir sorun yaratmaktadır. Siyaset biliminin insanlık tarihi boyunca mütemadiyen doğrulanmış en temel öğretilerinden biri, iktidar sahibi herkesin bu iktidarı istismar etme eğiliminde olduğudur. Montesquieu'nün sözleriyle, "kişi, sınırlarla karşılaşana kadar gücünü istismar eder [...] Gücün istismar edilmemesi için öyle bir düzenleme yapılmalıdır ki, güç gücü durdursun."⁴³ Siyasi parti ve sendikaların teşkilat yapısına devlet mekanizmasıyla benzer şekilde yaklaşırsak, büyük kongrenin (genel kurulun) yasama, yönetim ve icra kurullarının yürütme, disiplin kurulunun ise yargı gücü olarak işlev gördüğünü söyleyebiliriz.⁴⁴ Bu bağlamda, örgüt dâhilinde demokratik işleyiş ancak fiilen işleyen bir güçler ayrılığı düzeninin sağlanmasıyla güvence altına alınabilecektir. Lakin merkezîyetçi yapılar altında, organ seçimlerindeki blok liste uygulamalarının da yardımıyla, icra organının yanı sıra partinin yargı organı olarak değerlendirilebileceğimiz disiplin kurulu da liderlerin egemenlik alanına girmektedir. Böylece disiplin kurulunun parti içi kavga ve çekişmelerde tarafsızlığı söz konusu dahi olmamakta, "parti disiplinini" bozduğu iddia edilen muhaliflerin ve potansiyel lider adaylarının cezalandı-

⁴² 2003 yılı ve sonrasında dair ortaya konulan istatistiklere göre devlet yardımlarının CHP, MHP ve AKP bütçeleri içindeki yeri %80 ila %96,9 arasında değişmektedir. Bkz. Küçük, s. 472 vd.

⁴³ Montesquieu (2017), s. 197.

⁴⁴ Türkiye'deki siyasi parti ve sendika organlarını bazı çalışmalar güçler ayrılığı açısından değerlendirmiştir. Ö. Bkz. Teziç, E. (1976); Dereli, B. (1977); Şahlanan, F. (1980); Sipahi, İ. (2017a), (2017b).

rılmaları, hatta ihraç edilmeleri son derece kolaylaşmaktadır. Bunların dışında, yönetimler muhalifleri etkisizleştirme amacıyla kanun ve tüzükteki açıklardan faydalanabildikleri çeşitli yöntemlere başvurmaktadır.⁴⁵ Michels’in “eğitim” ve “uzmanlaşma” olarak adlandırdığı süreç dâhilinde Türk siyasi parti liderleri ellerindeki bu imkânları yakından tanımakta ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaktadır. Henüz bu tür taktiklere aşına olmayan, Michels’in deyimıyla “ehliyetsiz” muhalifler böylelikle parti ve sendika içi siyasette kolayca saf dışı kalmakta, bu taktikleri bilen yeni lider adayları ise her hâlükârda kendilerini hiç de adil olmayan bir mücadelenin içinde bulmaktadır. Tüm bu etmenler sonucunda, Turan’ın yerinde belirttiği gibi, Türkiye’de parti içi siyasetteki lider hâkimiyeti, mutlak monarşilerdeki siyaseti andırır: Şahıslar, gruplar ve fraksiyonlar, liderin beğenisini kazanmak üzere birbirleriyle yarışır.⁴⁶

Siyasi Partiler çalışması, yakın zamanda Türkiye’de parti örgütleri içinde yaşanan iktidar mücadelelerine, kurultay süreçlerine ve yönetici kadroların delegeler ve milletvekilleri üzerinde uyguladığı taktiklere ışık tutmaktadır. Dahası, Michels’in sol partiler hakkındaki iddialarını ana muhalefet işlevini yürütmekte olan CHP de doğrulamıştır: CHP tarihi bir bütün olarak ele alındığında, karar alma ve yönetim süreçlerinin hiçbir zaman üyelere eşit oranda açık olmadığı, partiye oligarşik bir yönetim biçiminin egemen olduğu yadsınamaz bir gerçektir.⁴⁷ İstisnalar haricinde son yıllardaki birçok söylem ve uygulama bu durumun devamlılığına işaret etmektedir.⁴⁸ Bunlara ilaveten, yazarın kitlelerin ehliyetsizliğine, kayıtsızlığına ve liderleriyle aralarındaki davranış kalıplarına dair sosyal ve siyasal psikolojinin alanına giren tespitleri –her ne kadar birçoğunun bilimselliği tartışılır olsa da– bize Aziz Nesin’in hikâyelerini hatırlatır niteliktedir.⁴⁹ Tüm bunların ışığında, liderle-

⁴⁵ Bu yöntemlerin başında muhaliflerin kongre ve kurultaylara katılmalarını önleme doğrultusunda yapılan üye kayıt usulsüzlükleri gelmektedir. Bu hususta bkz. Turan (2011), s. 11-12; Küçük, s. 432-437.

⁴⁶ Turan, İ. (2006), s. 571.

⁴⁷ Bu konuda kapsamlı bir analiz için bkz. Erdoğan, C. (2018).

⁴⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu’nun cumhurbaşkanlığı adayı seçiliş yöntemi bunun en iyi örneklerinden biridir. Öte yandan 2015 genel seçimleri öncesi CHP, 550 milletvekili adayından 366’sını önseçim ve eğilim yoklamasıyla belirlemiştir; bu gelişme istisnai olmakla beraber yukarıda yaptığımız değerlendirmeler ışığında parti içi demokrasi açısından olumludur. Ancak söz konusu önseçimlerin de adil ve eşit şartlarda yapılmadığı, parti üst yönetiminin sonuçlara belli ölçüde etki ettiği ileri sürülmüştür. CHP içinde oligarşiyi besleyen etmenlerle ilgili bkz. Erdoğan, s. 153-290.

⁴⁹ Nesin, liderlerin elindeki avantajlara ve kitlelerin ehliyetsizliğine dair Michels’in görüşleriyle örtüşen keskin bir algıya sahipti ve eserlerinde buna yer vermişti. Ör. Murat Ağa’nın methiyesi: “Sen nutku, bizim partinin Genel Başkanından diğne. Herif bi konuşuyo, milleti hüngür hüngür

rin partilerinin başında (tekrar tekrar seçim kaybetmelerine rağmen) onlarca yıl kalmaları şaşırtıcı değildir ve bu durum, liderlerin şahsi gücüyle parti örgütlerinin kurumsal gücü arasındaki uçurumun en önemli kanıtlarından biridir. Liderlerin partileri içinde eleştiriden neredeyse tamamen muaf olduğunu *millî şef*, *baba*, *reis*, *başbuğ*, *büyük usta* gibi unvan ve lakapları da ortaya koymaktadır.

Türkiye’de parti içi demokrasi sorunları bir örgüt içi yönetim konusu olarak yeterince tartışılmamaktadır. Demokrasi tartışmaları daha çok %10 seçim barajı, benimsenebilecek alternatif seçim sistemleri, parlamenter sisteme karşı başkanlık sisteminin olası sakıncaları (cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde “kuvvetler ayrılığı” ilkesinin zayıflatılması, tarafsız cumhurbaşkanı kavramının göz ardı edilmesi, vb. sorunlar) gibi siyasal sisteme ilişkin parti üstü düzenlemeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Seçim barajının kaldırılması ya da düşürülmesi konusundaki retorığe rağmen hiçbir iktidar partisinin bu alanda eyleme geçmeyişi Michels’in “savaşan” ve “muhafazakârlaşan” siyasi parti savları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Daha yakın geçmişte gündeme gelen başka bir uygulama olan partiler arasındaki seçim ittifakları ise parti demokrasisi bakımından tartışılmaya ve eleştirilmeye değer görünmektedir. Demokrasinin saf anlamı ile gerçekleşebilmesi için seçimlerin seçmen irade ve isteklerini yeterince yansıtabilmesi gereklidir. Oysa özellikle yerel seçimlerdeki ittifak uygulamalarında demokraside asıl belirleyici olması gereken seçmen gruplarının iradesi, ittifakın tarafı olan partilerin seçimde alandan çekilmesi durumunda karşılıksız kalacaktır. Böyle bir durumun ise çoğulcu özgürlükçü demokrasinin koşullarıyla uyumlu olmadığı açıktır.

Parti içi demokrasi ve oligarşi yalnızca partilerin değil, toplumların kaderini de doğrudan belirleyen olgulardır. Gerçekten de batı demokrasileriyle kıyaslandığında, Türkiye’deki siyasi liderlerin parti örgütleri üzerinde çok daha fazla hâkimiyet kurmaları sonucunda hem iç hem de dış politikayı kendi başlarına belirlediği görülmektedir. Bu anlamda demokrasimizin kazanç ve kayıplarının siyasi liderlerin eseri olduğu söylenebilir; Cumhuriyet tarihi boyunca parti içindeki demokrasi noksanlığı, ülke genelinde demokratik yaşama doğrudan etki etmiştir. Heper’in dikkat çektiği üzere, 1945’te

ağlatıyo. Bi de arkadan konuşuyo, millet gülmekten yerlere seriliyo. Bi daha ağlatıyo, bi daha güldürüyo. Sanırsın yiğenim, düğmemiz herifin elinde. Düğmeyi çevirdi mi ağlıyoruz, düğmeyi öbür yana çevirdi mi gülüyoruz.” Nesin, A. (2017), s. 6. Aynı bağlamda, Nesin’in başyapıtlarından *Zübük*’e de atf yapmadan geçmemeliyiz.

demokrasinin gelişine; 1997’de kısmen ve 1960, 1971, 1980’de tamamen çöküşüne, tarihsel, sosyal ve ekonomik etmenlerden ziyade esasen siyasi liderler önyak olmuştur.⁵⁰

Sendikalarda Oligarşi, Aykırı Vakalar ve Türkiye

Michels’in siyasi partilerin yanı sıra kapsamlı şekilde ele aldığı ikinci örgüt biçimi işçi sendikalarıdır. Sendikaların yönetim şekilleri ve sendika içi demokrasi konusu özellikle dünyada sendikalaşma oranlarının zirve yaptığı 1950 ve 1960’larda yoğun olarak çalışılmıştır ve geniş bir literatüre sahiptir. Bu alandaki tartışmaların çoğunluğu Michels’in hipotezlerinin sınınanarak demokrasi için bir çıkış yolu aranmasına odaklanmıştır,⁵¹ zira tarih boyunca sendikacılık hareketine *Siyasi Partiler* eserinde öngörülen anti-demokratik eğilimlerin egemen olduğu kabul görmektedir. George Bernard Shaw’un meşhur *Bir Çuval İncir* oyununda, “Dünyada hiçbir kral bir sendika yöneticisi kadar güvenli bir konuma sahip değildir” diyen Ticaret Bakanı Boanerges, bu gerçeği tüm çıplaklığıyla ortaya koymuştur.⁵² Türkiye özelinde de, sendika içi demokrasi ile ilgili çalışmalarda Michels’in hipotezlerinin tartışıldığı görülmektedir. Bununla beraber, literatürde incelenmiş bazı çarpıcı vakaların, Michels’in kati bir çerçevede ortaya koyduğu oligarşi kanunuyla uyumsuz olduğu tespit edilmiştir.⁵³ Özellikle sendika içi demokrasi konusunda, oligarşinin *tunç* bir kanun değil *elastik* bir kanun olduğunu öne süren çalışmalar bulunmaktadır.⁵⁴ Bu çalışmalar, yukarıda siyasi partilerle ilgili değindiğimiz araştırmalarla paralel şekilde, oligarşinin genel geçer bir kanun olduğu fikrinin tamamen reddedilmesinden ziyade, örgütlerin hangi özel koşullar altında demokratik bir yapı oluşturabilip bunu sürdürdürebildiğini ve oligarşi kanununu “esnetebildiğini” sorgulamaktadır. Başka bir deyişle Michels’in oligarşinin kaynakları olarak öne sürdüğü etmenlerin belirleyiciliği genel hatlarıyla kabul edilmekle beraber, bu etmenlerin baskınlığının ne şekilde ve derecede engellenebildiğine dair araştırmalar yapılmış ve nispeten olumlu çıkarımlara varılmıştır. Söz konusu etmenlerin başında kuşkusuz sendikaların üyelik yapıları gelmektedir. Siyaset biliminin en büyük filozoflarından Aristoteles, demokrasilerde (daha doğrusu en iyi demokratik yöne-

⁵⁰ Heper ve Sayarı, s. 217.

⁵¹ Bu konudaki konsensüsle ilgili bkz. Eaton, J. (2006); Levi, M. Vd. (2009).

⁵² Shaw, G. B. (1956), s. 48.

⁵³ Ör. Bkz. Lipset vd. (1977); Edelstein, D. J. Ve Warner, M. (1979); Stepan-Norris, J. Ve Zeitlin, M. (1996).

⁵⁴ Stepan-Norris, J. (1997).

tim şekli olan *politeia / anayasal hükümet dâhilinde*) istikrarın ancak geniş orta sınıfların baskın unsur olması durumunda sürdürülebileceğini dile getirmiştir.⁵⁵ Bu iddianın toplumların yönetiliş biçimlerinin analizinde önemli bir yeri olduğunu ve birçok ülkedeki demokrasi noksanlığının bu bağlamda açıklanabileceğini düşünüyoruz. Toplumların yanı sıra, işçi sendikalarına da bu bakış açısıyla yaklaşırsak, düşük ücretli ve vasıfsız işçilerin oluşturduğu sendikalarda demokratik bir işleyişin uzun vadede sürdürülemeyeceğini, bu tür sendikaların oligarşinin tunç kanununa mahkûm olduğunu *a priori [önsel olarak]* kabul edebiliriz. Dünya sendikacılık tarihi bu iddiayı genel hatlarıyla doğrulamıştır. Bu varsayımın diğer yüzüyle örtüşecek şekilde, üst düzey demokrasisiyle dikkat çeken sendikaların başında, üyeleri nispeten iyi maaşlı ve eğitilmiş çalışanlar olan ABD merkezli Uluslararası Mürettepler Sendikası (ITU) gelmektedir. Lipset ve meslektaşlarının derinlemesine incelemiş olduğu ITU, kendine özgü üyelik ve iki partili örgüt yapısıyla son derece sıra dışı bir vaka olarak tarihe geçmiştir ve uzun yıllar boyunca bu niteliğini korumuştur.⁵⁶

Türkiye’de siyasi parti örgütleri nezdinde görülen tekdüzelik ve anti-demokratik öğeler, sendikalar için de *mutatis mutandis [gerekli değişikliklerin yapılması koşuluyla]* geçerlidir. 1980 darbesinin ürünü olan sendika kanunları da, siyasi partiler kanunu gibi, son derece kapsamlı düzenlemeler getirmiş ve aşırı merkezîyetçi bir sendikacılık sistemini dayatmıştır. Oysa 1980 öncesi Türk endüstri ilişkilerinde sendikal yapılanma yerel sendikaların özerkliğine dayalı işkolu düzeyinde federasyonların varlığı ile daha esnek ve demokratik özelliklere sahip olabiliyordu. 1983 tarihli 2821 ve 2822 sayılı Kanunlarla beraber meslek ve işyeri temelli sendikacılığın yanı sıra federatif örgütlenme şekli tamamen ortadan kaldırılmış, literatürde “Türkiye tipi” veya “millî” sendika olarak adlandırılan, tüzel kişiliği, mali ve idari özerkliği olmayan şubeler aracılığıyla ülke çapında faaliyet gösteren, yukarıdan aşağı doğru örgütlenme modeli zorunlu kılınmıştır. Böylece sen-

55 Aristoteles’e göre üst sınıf mensupları yapı itibarıyla itaatsizliğe ve despotça yönetime yatkınken, alt sınıf mensupları yönetmekten acizdir ve köleliğe boyun eğmek durumundadır. İdeal bir siyasi topluluk dâhilinde bu iki ucu dengeleyecek olan unsur güçlü orta sınıflardır. Az sayıda zenginden ve geri kalanı yoksullardan oluşan bir topluluk içinde saf bir oligarşinin, “aşırı” (ör. demagogların egemenliğinde olan) bir demokrasinin veya tiranlığın doğması muhtemeldir. Bkz. Barnes, J. (1995), s. 2056 vd.

56 ITU üyeleri göreceli yüksek maaş ve eğitim seviyelerinin yanı sıra diğer işkollarından farklı olan çalışma saatleri gibi etkenler nedeniyle son derece sıkı bağlara ve yoğun katılıma sahip olan bir mesleki cemiyet oluşturmuştu. Lipset vd.’nin çalışmalarında bu niteliklerinin demokratik işleyişe doğrudan etkisi olduğu ortaya konulmuştur.

dikal örgütlenme özgürlüğü ciddi bir darbe almış, birçok sendika kapanmıştır. Sendika özgürlüğünden kaynaklanan “rekabete dayalı sendikacılık” ve “sendika plüralizmi (çokluğu)” ilkeleri karşısında sendika sayılarındaki aşırı çoğalmayı önlemeye yönelik, toplu sözleşme yetkisi için işkolunda belli bir üye oranının varlığı (%10'luk yetki barajı) kuralı benimsenmiştir. Yetki barajı, merkezîyetçi yapılanma gibi etkinlik amacıyla getirilen bazı önlemlerin sendika özgürlükleri kadar sendika demokrasisi için sakıncalar doğurması söz konusu olmuştur. Michels'in vurguladığı oligarşi kanunu evrensel ve kaçınılmaz bir olgu ise, “sendika çokluğu” ilkesi buna karşı bir emniyet subabı olarak görülmelidir. Belirtilmelidir ki sendikalar amacı esas itibarıyla bir mesleğin standartlarını korumak ve geliştirmek olan meslek odalarından farklı konumdadır; “sendika çokluğu” ve “rekabete dayalı sendikacılık” ilkeleri bu çerçevede değerlendirilmelidir. Üyelerin onaylamadıkları liderleri demokratik seçimlerle değiştirmeleri mümkün olmuyorsa, üyelikten ayrılıp başka bir sendika kurarak veya kurulu bir diğer sendikaya üye olarak mücadeleyi sürdürebilmeleri gerekir. Özellikle sendika üye sayısının büyüklüğü karşısında seçimlerin doğrudan üyelerin katılımı ile değil delege sistemi ile dolaylı olarak gerçekleştirilmesi olgusunun pek demokratik olmadığı da bir gerçektir. Yerel şubelerden seçilerek üst düzeyde genel kurula katılan delegelerin karşı oldukları yöneticileri eleştirebilmeleri ve bu yarışta diğer yerel delegelerin desteğini alabilmeleri, kendi yörelerinden gelen delegeler dışında diğer katılımcılar tarafından tanınmaları güç olduğundan, hiç de kolay değildir.

Sendikal özgürlükler ve demokrasi konusunda yöneltilen yoğun eleştiriler sonucunda 2012 yılında çıkarılan 6356 sayılı yeni Kanun ile örgütlenme özgürlüğü önündeki bazı kısıtlamalar kaldırılmış veya hafifletilmiş olsa da,⁵⁷ sendikacılık faaliyeti otuz yıllık uygulamayla pekişmiş olan merkezîyetçi niteliğini korumakta ve bu dar kalıbın dışına çıkamamaktadır. Toplu iş sözleşme yetkisine sahip sendikaların neredeyse tamamı olağan genel kurullarını iki kademeli bir delegasyon sistemiyle dört yıl gibi uzun bir aralıktaki yapılmaktadır. Siyasi partilerin yukarıda açıkladığımız büyük kongreleriyle paralel şekilde, sendika zorunlu organları da benzer bir süreçte oluşmakta ve merkez yönetimin güdümünde işlev görmektedir. 1983 mevzu-

57 Örneğin %10'luk toplu iş sözleşme yetki barajı kademeli olarak %1'e indirilmiştir. Lakin mevcut sendikalaşma oranlarının düşüklüğü nedeniyle, birçok sendikanın bu barajı da aşamadığı görülmektedir. Sendikaların toplu sözleşme yetkisinden mahrum kalmaları durumunda en temel fonksiyonlarını (sözleşme ve grev) yitirdikleri göz önüne alındığında, bu hususun örgütlenme özgürlüğü ve sendika demokrasisi açısından hayati olduğu açıktır.

atıyla benimsenen “işkoluna ve ulus çapında faaliyete dayalı mevcut örgütlenme modeli” altında sendika içi işleyişin demokratik ilkelere uygun olduğu yapılanmalara nadiren ve sınırlı da olsa gidildiği saptanmakla beraber,⁵⁸ genele bakıldığında işçi sendikalarının aynı liderler tarafından inanılması uzun süreler boyunca yönetildiği ve liderlere nadiren muhalefet edildiği görülmektedir. Hatta bazı liderlerin adeta “ömür boyu genel başkanlık” yaptıkları tespit edilmiştir.⁵⁹ Bu yönetimlerin Michels’in oligarşi tanımına girdiği açıktır. Dahası, yöneticiler ile sıradan üyeler arasındaki sosyal mesafe örgütlerin büyüklüğüyle orantılı olarak açılmakta, birçok vakada aralarında uçurum oluşmaktadır. Sendika başkanlarının lüks makam araçlarına dair yayımlanan haberler, buzdağının sadece görünen kısmını yansıtacak niteliktedir. Bir sendika için yıllık maliyeti 100 bin dolara ulaşan sendika genel başkanlarının bulunduğu görülmüştür.⁶⁰ Tüm bu gerçekler karşısında, *sendika ağaları* kavramı, Türkiye sendikacılık tarihinin tüm farklı dönemleri boyunca sıklık ve haklılıkla tekrarlanmıştır.

Michels, canlı toplumsal yaşam türleri olan sendikaların, sahip oldukları yapı ve doğa analiz edilmek istendiğinde, buna “üzerinde deneysel bir ameliyat yapılmıyormuşçasına en sert şekilde tepki verdiklerini” dile getirir. Bu tespitin Türkiye özelinde ne kadar geçerli olduğunu, sendikacılıkla ilgilenen sosyal bilimcilerin yaptığı araştırmalar sırasında karşılaştıkları güçlükler aracılığıyla doğrulayabiliyoruz. Kişisel bağların yokluğunda sendika yöneticileriyle ilgili hususlarda iletişime geçmek fevkalade zordur.⁶¹ Sendika yönetimlerinin ve oluşturdukları profesyonel kadroların sendikaya maliyetleri konusunda ilgili çevrelerde tam bir gizlilik hâkimdir ve elde edilebilen sınırlı sayısal bilginin gerçek maddi olanakları yansıttığı kuşkuludur. Gizlilik bu hususlarla sınırlı kalmamakta, sendikaların birçoğu, demokratik bir işleyiş için şeffaflığı elzem olan genel kurul seçim sonuçlarını, yönetmeliklerini hatta tüzüklerini paylaşmaktan dahi imtina edebilmektedir.⁶² Ancak sayılan tüm bu olumsuzluklara rağmen, bazı işçi sendikalarımızın örgüt yapısı ve işleyişinin siyasi partilerimize kıyasla daha demokratik nitelik sergilediğini söylememiz de doğru olacaktır.⁶³

58 Bkz. Sipahi, İ. (2019).

59 Bkz. Lordoğlu, K. (2004), s. 85.

60 A.g.e., s. 88.

61 Ör. Bkz. Demirdizen, D. ve Lordoğlu, K. (2013).

62 Ör. Bkz. Sipahi (2017a), s. 43 vd.

63 Türkiye’deki işçi sendikalarının yapısal farklılıklarıyla ilgili içerik analizleri için bkz. Sipahi (2019).

Parti İçi ve Sendika İçi Demokraside Hukukun Rolü

Son olarak parti içi ve sendika içi demokrasinin kanun gücüyle ne derecede gerçekleştirilebileceğine kısaca değinebiliriz. Bu bağlamda yapılan birçok araştırma, ilgili örgütlerde demokratik işleyişin güvenceye alınması ve geliştirilmesine yönelik hukuki ve yapısal (strüktürel) değişimler adına çeşitli öneriler sunmuştur. Michels bu hususta mevcut eserde şöyle der: “Tarihsel evrim, oligarşinin önüne geçmek adına alınan tüm koruma tedbirleriyle alay etmektedir. Lider hâkimiyetini kontrol altına alacak kanunların çıkarılmasıyla yavaş yavaş zayıflayan liderler değil, kanunlar olur.” Bu tespit, demokrasinin bir anlamda zorla işletilmesinin ve pekiştirilmesinin mümkün olmadığı varsayımına dayanır: Demokrasi, esasen sosyo-kültürel ve tarihsel-kurumsal bir evrim meselesidir. Zamanımızda yaygın olan inanca göre demokrasi son tahlilde hukuki yaptırımlarla değil, yine kitlenin iradesi ve oylarıyla gerçekleştirilmelidir. Ancak konuya tamamen bu bakış açısıyla yaklaşıldığında, kanun, tüzük ve yönetmelik temelli örgüt yapısının içindeki terslik ve elverişsizlikler ile bunların doğurduğu sonuçlar kolayca göz ardı edilebilmektedir. Örneğin Türkiye’de siyasi parti kurultaylarında liderlerin yukarıda açıklanmış olan kimi düzenlemelerin sunduğu kolaylıklar sayesinde delegeleri kontrol altına aldığı ve muhalifleri saf dışına kolaylıkla itebildiği açıktır. Yakın tarihimizde de tanıklık ettiğimiz bu gibi uygulamalar, demokrasi konusunda yazılı kuralların önemini kanıtlamaktadır. Bunun yanı sıra, Türkiye özelinde, aşırı kapsamlı olan siyasi parti ve sendika kanunlarının bazı maddelerinin demokratik bir örgüt yapısının oluşumunu engellemeye doğrudan hizmet etmekte olduğunu görüyoruz. Örneğin siyasi partilerin ocak ve bucak örgütleri kurması önündeki yasak, partileri gerçek bir örgütlenmiş tabandan yoksun bırakmak suretiyle, parti içi demokrasinin gereklerine aykırı bir durumu bizzat yaratmıştır.⁶⁴

Michels’in oligarşi karşıtı yapılan iyi niyetli düzenlemelerin işlevsiz kalacağı iddiasını Türkiye özelinde doğrulayan çarpıcı yasama süreçleri yaşanmıştır. Bunun en önemli iki örneğinden birincisi, milletvekili adaylarının partilerce ön seçimle belirlenmesini zorunlu kılan mevcut Siyasi Partiler Kanununun ilk halidir (md. 37). Parti tabanının ve yerel teşkilatın karar alma süreçlerine etkin katılımı açısından ön seçim yöntemi demokrasinin bir gereği olarak kabul görmüştür. Ancak SPK’nın bu hükmünün uygulamaya geçeceği ilk seçimlerden önce kanun değiştirilmiş ve ön seçim zorunluluğu ortadan

⁶⁴ Özbudun, E. (1979), s. 166. Özbudun bu durumu eski SPK uygulamasıyla ilgili dile getirmiştir; lakin söz konusu düzenleme ve örgütlenme sorunu halen geçerlidir.

kaldırılmıştır.⁶⁵ Buna kurumsal parti özgürlüğünün ihlal edilmesi gerekçe gösterilmiştir ve bu argüman bir yere kadar anlaşılabilir. Bununla beraber, ön seçimlerin yokluğunda milletvekili adayları merkez yönetim tarafından belirlenmektedir ve bu durumun oligarşiyi güçlendireceği açıktır. Benzer şekilde, 1980 sonrası sendika mevzuatı çerçevesinde sendikaların yapı ve fonksiyonlarının belirlenmesinin yanı sıra sendika içi demokrasinin gerçekleşmesine katkıda bulunmak istenerek çeşitli yasal düzenlemeler getirilmiştir. 2821 sayılı ve 1983 tarihli Sendikalar Kanunu sendika yöneticilerinin üst üste en çok dört seçim dönemi yönetim pozisyonlarına seçilebileceğini, dört dönemlik bu azami süre tüketildikten sonra yöneticilerin tekrar seçilme amacıyla en az bir seçim dönemi geçtiğinde yeniden aday olabileceklerini öngörmüştür (md. 9/5). Böylece yasal zorlama yolu ile Michels'in değiştiği oligarşik eğilimlerin sendikal yapılarda frenlenebileceği düşünülmüştür. Ne var ki uygulamada bazı yıllarda hükümetin yasal müdahale ile sona eren dört yıllık dönemleri çeşitli ödün pazarlıkları ile sendika liderleri lehine belirli süreler için uzattığı görülmüştür. Dahası bu düzenleme, yukarıda bahsedilen yaygın inanç doğrultusunda, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) da dâhil olmak üzere sendikaların ve çeşitli bilim çevrelerinin eleştirilerine maruz kalmış, sendikal özgürlük ilkeleri açısından yöneticilerin görev süresine üst sınırlar getirilemeyeceği, bunun tamamen tabandaki üyelerin iradesi ile serbestçe belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Nihayet bu eleştirilere bağlı olarak 1995 tarihli 4101 sayılı Kanun ile 2821 sayılı Kanun değiştirilerek yöneticilerin tekrar seçilebilmesine getirilmiş olan söz konusu tavan kaldırılmıştır. İlgili kurum ve çevrelerin sendika özgürlüğünü kısıtlayan kuralların tasfiyesine yönelik istek ve eleştirileri hâlen devam etmektedir. Bunun gibi örnekler, siyasi partiler ve sendikalar nezdinde örgütlenme özgürlüğü ile örgüt içi demokrasi arasında gözetilmesi gereken dengelerin, yasal süreçlerle birçok durumda etkileşime geçtiğini göstermektedir. Lakin yazarın öngörmüş olduğu gibi, liderlerin örgütleri üzerindeki egemenliklerini yasal düzenlemelere karşı koruyabildikleri açıktır.

Burada özellikle parti içi demokrasiye dair yasal değişiklikler yapılmasının zorluğuna değinmeliyiz. Küçük'ün de belirttiği gibi⁶⁶, Türkiye'de demokratikleşme doğrultusunda gerekli kanun tasarılarını hazırlayacak olan milletvekillerini uygulamada aday gösteren esas itibarıyla parti üyeleri değil,

65 28.03.1986 tarihli 3270 sayılı Kanun değişikliği.

66 Küçük, s. 554 vd.

genel başkanın hâkimiyetindeki merkez karar ve yönetim organlarıdır. Böyle bir düzen dâhilinde parti içi işleyişin demokratik ilkelere uygunluğunun yasal yollarla sağlanması olağanüstü koşullara bağlıdır. Parti üyeleri, seçmenler ve sivil toplum kuruluşlarının talep ve baskısıyla partilerin bu değişimleri yapmaya zorlanması durumunda bile, milletvekillerinin ciddi bir oranının liderleriyle zıtlaşarak, siyasi kariyerlerini tehlikeye atma pahasına bu işe soyunmaları gerekir. Elbette parlamenter grupları üzerinde fevkalade etkin olan parti liderlerinin, kendi iktidarlarının kısıtlanmasına rıza göstermeleri de bir şekilde gerçekleşebilir. Ancak Michels'in vurguladığı sosyo-psikolojik etmenler doğrultusunda ve yukarıda açıklanmış olan ilişkiler ağında bu ihtimallerin düşüklüğünü dile getirmeye pek de gerek yoktur.

Siyasi partiler başta olmak üzere geniş ölçekli tüm örgütlerin yönetim şekillerini belirleyen etmenler çok katmanlı ve boyutludur: Tarihî, hukuki, sosyo-kültürel ve ekonomik etmenlerin şekillendirdiği bu süreçte (devlet yönetimlerinde de olduğu üzere) demokrasi açısından birçok iniş çıkış yaşanmıştır. Bu konuda kapsamlı her analiz, doğrudan ve dolaylı etkideki tüm değişkenlerin hem yapısal ve prosedürel hem de kültürel ve davranışsal yaklaşımlar çerçevesinde bir arada değerlendirilmesini gerektirir. Yukarıda görüldüğü üzere Robert Michels, yüz yılı aşkın bir süre önce bu hususları toplu olarak ele almış ve *oligarşinin tunç kanunu* adıyla aşırı determinist bir teoriyi kimi tartışmalı varsayımlarda bulunarak ileri sürmüştür. Literatürde, eserin yayımlanmasını takip eden yüzyıl boyunca farklı sistem ve modeller dâhilindeki bazı siyasi parti ve sendikaların bu teoriye aykırı düştüğü gözlemlenmiştir; kuşkusuz bu örnekler bize Michels'in teorisinin zayıf noktalarını sergilemektedir. Ancak özellikle Türkiye bağlamında ve dünyadaki siyasal ve sendikal örgütlenmelerin büyük çoğunluğu açısından oligarşi kanununun halen geçerli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Örgütler nezdinde demokratik modellerin geliştirilmesi için bahsedilen istisnai vakalar derinlemesine incelenmelidir ve “ideal” bir demokrasinin hangi koşullar altında yeşerebileceği defalarca tartışılmalıdır. Bu tartışmaların kalbinde *Siyasi Partiler* eserinin yer alacağı kuşkusuzdur.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1956) "Siyasi Partilerde Oligarşik Temayüller", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14, s. 110-118.
- Aybar, M. A. (2011) *Neden Sosyalizm? Marksizmde Örgüt Sorunu: Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür*, İletişim Yayınları.
- Barnes, J. (Ed.) (1995) *The Complete Works of Aristotle*, Bollingen Series LXXI, Cilt 2, Princeton University Press.
- Beetham, D. (1981) "Michels and His Critics", *European Journal of Sociology*, 22.1, s. 81-99.
- Bottomore, T. (2008) "Oligarşi", *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü* (The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought), İletişim Yayınları, s. 535.
- Çarkoğlu, A., Erdem, T., Kabasakal, M. (2000) "Türkiye'de Yeni Bir Parti Sistemine Doğru: Siyasi Partiler Kanunu Parti Örgütleri ve Parti İçi Demokrasiden Beklentiler", *Siyasi Partilerde Reform* içinde, İstanbul: TESEV Yayınları, s. 29-126.
- Demirdizen, D. Ve Lordoğlu, K. (2013) "Türkiye'de Sendika İçi Demokrasi ya da Bir İm-kânsızın Arayışı mı?", *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*, s. 223-241.
- Derele, B. (1977) *Teori ve Uygulama Yönüyle Türkiye'de Sendika-İçi Demokrasi Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Derele, T. (2008) "Robert Michels, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu", *Çalışma ve Toplum*, 19, s. 11-38.
- Duverger, M. (1976) *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, Cambridge: Univerity Printing House.
- Eaton, J. (2006) "Union Democracy and Union Renewal: The CAW Public Review Board", *Relations Industrielles*, 61, 2, s. 201-220.
- Edelstein, D. J. Ve Warner, M. (1979) *Comparative Union Democracy: Organization and Opposition in British and American Unions*, New Jersey: Transaction Books.
- Erdoğan, C. (2018) *Cumhuriyet Halk Partisi: İdeoloji, Örgütsel Yapı, Parti İçi Demokrasi ve Oligarşi*, İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları.
- Eroğul, C. (1999) *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, İmge Kitabevi Yayınları.
- Gillespie, R. (1994) "The Resurgence of Factionalism in the Spanish Socialist Workers' Party", D. S. Bell Ve E. Shaw (Ed.) *Conflict and Cohesion in the Western European Social Democratic Parties* içinde, Londra: Pinter Publishers.
- Heper, M. Ve Sayarı, S. (Ed.) (2002) *Political Leaders and Democracy in Turkey*, Lexington Books.
- Kalaycıoğlu, E. (2002) "The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party", *Political Parties in Turkey* içinde, ed. Barry Rubin ve Metin Heper, Londra: Frank Cass, s. 41-61.
- Karakoç, R. (2017) *Parti İçi Demokrasi: Türkiye, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri Karşılaştırması*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karpat, K. (2019) *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Küçük, T. S. (2015) *Parti İçi Demokrasi*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Leier, M. (2006) *Bakunin: The Creative Passion*, New York: Seven Stories Press.
- Levi, M., Olson, D., Agnone, J., Kelly, D. (2009) "Union Democracy Reexamined", *Politics and Society*, 37, 2, s. 203-228.
- Linz, J. J. (2006) *Robert Michels, Political Sociology and the Future of Democracy*, Routledge: Transaction Publishers.
- Lipset, S. M., Trow, M. A., Coleman, J. S. (1977) *Union Democracy: The Internal Politics*

- of the International Typographical Union, Garden City, New York: Free Press.
- Lordoğlu, K. (2004) "Türkiye'de Mevcut Bazı Sendikaların Liderlik ve Yönetim Anlayışları ve Bazı Sendikal Sorunlardan Örnekler", *Çalışma ve Toplum*, 2004/1, s. 81-96.
- Luxemburg, R. (1961) *The Russian Revolution and Leninism or Marxism?*, Ann Arbor Paperbacks, University of Michigan Press.
- Mommsen, W. J. (1981) "Max Weber and Roberto Michels: An Asymmetrical Partnership", *European Journal of Sociology*, 22.1, s. 100-116.
- Montesquieu (2017) *Kanunların Rubu Üzerine*, çev. Berna Günen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nesin, A. (2017) *Hangi Parti Kazanacak*, İstanbul: Nesin Yayınevi.
- Ostrogorski, M. (1902) *Democracy and the Organization of Political Parties*, London: MacMillan and Co.
- Özbudun, E. (1979) *Siyasal Partiler*, Ankara Üni. Hukuk Fak. Yay., No. 440.
- Russell, B. (2016) *Bolşevizmin Pratiği ve Teorisi*, çev. Özgür Ulusoy, BGST Yayınları, 71.
- Sakallioğlu Ü. C. (1996) "Liberalism, Democracy and the Turkish Center Right: Identity Crisis of the True Path Party", *Middle Eastern Studies*, 32, 2, s. 142-161.
- Sartori, G. (2020) *The Theory of Democracy Revisited: Part One: The Contemporary Debate*, New Jersey: Chatham House Publishers.
- Schattschneider, E. E. (1977) *Party Government*, Westport, CT: Greenwood Press.
- Shaw, G. B. (1956) *The Apple Cart: A Political Extravaganza*, Shaw Library, Maryland: Penguin Books.
- Sipahi, İ. (2017a) *Scrutinizing Union Democracy: Organization and Opposition in Turkish Unions of the post-1982 Context*, İstanbul: Ana Basın Yayın.
- Sipahi, İ. (2017b) "Oligarchy as a Trade Union Default Setting: A Structural Re-examination of Union Democracy in Turkey", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 71, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 99-126.
- Sipahi, İ. (2019) "Türkiye'de İşçi Sendikalarının İhtiyari Organ ve Temsilcilik Yapılanmaları", *Çalışma ve Toplum*, 61, s. 1173-1202.
- Stepan-Norris, J. Ve Zeitlin, M. (1996) "Insurgency, Radicalism, and Democracy in America's Industrial Unions", *Social Forces*, 75, 1, s. 1-32.
- Stepan-Norris, J. (1997) "The Making of Union Democracy", *Social Forces*, University of North Carolina Press, 76, 2, s. 475-510.
- Stockwin, J. A. A. (1992) "The Japan Socialist Party: Resurgence after a Long Decline", R. J. Hrebenar (Ed.) *The Japanese Party System* içinde, Boulder: Westview, s. 81-115.
- Şahlanan, F. (1980) *Sendikaların İşleyişinin Demokratik İlkelere Uygunluğu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Teziç, E. (1976) *100 Soruda Siyasi Partiler*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Tuncay, S. (2000) *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Turan, İ. (2006) "Old Soldiers Never Die: The Republican People's Party of Turkey", *South European Society and Politics*, 11, 3-4, s. 559-578.
- Turan, İ. (2011) "Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 45, s. 1-21.
- Von Beyme, K. (1985) *Political Parties in Western Democracies*, New York: St. Martin's Press.

Önsöz

Toplumsal hayatın en önemli sorunlarından birçoğu, özünde insan psikolojisinden kaynaklanmakla birlikte son yüz elli yılda ortaya çıkmıştır ve bize daha erken çağlardan devredilenlerle beraber son zamanlarda daha belirgin bir şekle bürünmüş, yeni bir önem ve aciliyet kazanmıştır. Birçok öncü düşünürümüz hayatlarında en yoğun çabayı bu sorunları çözmeye yönelik girişimlere seve seve adamıştır. Milliyet olarak adlandırılan ilke, Avrupa'yı durmaksızın savaşla ve devletlerin çoğunu devrimle tehdit eden ırk ve dil probleminin çözümü için ortaya atılmıştır. İktisadi alanda ise toplumsal sorun, dünya barışını, milliyet sorunsalından çok daha vahim ölçüde tehdit etmektedir; burada "emekçinin kendi üretiminin tümüne sahip olma hakkı" şiarıyla harekete geçilmiştir. Son olarak, demokrasinin köşe taşı olan kendi kendini yönetme ilkesinin milliyet sorununa bir çözüm sağladığı kabul görmeye başlamıştır çünkü milliyet ilkesi halk yönetimi fikrinin uygulamada kabulünü gerektirmektedir. Artık tecrübeler göstermiştir ki bu çözümlerin hiçbiri, sahiplerinin ilk coşkulu günlerinde hayal ettikleri kadar geniş kapsamlı bir sonuç vermemiştir. Milliyet ilkesinin önemi inkâr edilemez ve batı Avrupa'daki millî sorunların çoğu bu ilke uyarınca çözülebilir ve çözülmelidir; ancak bu konular, doğal sınırları belirlemenin zorluğu ve yeni sınırlar oluşturmaya sıkça ihtiyaç duyulması gibi coğrafi ve stratejik hususlar nedeniyle karmaşıklaşmaktadır. Dahası, milliyet ilkesinin, milletlerin neredeyse hiç var olduğunu söyleyemeyeceğimiz yerlerde veya aşırı girift durumlarda bize bir faydası olmaz. İktisadi sorun özelinde, farklı sosyalist düşünce

ekollerinin sunduğu çok sayıda çözüme sahibiz fakat emekçinin üretimin tümüne sahip olma hakkı, analitik alana kıyasla suni alanda daha kolay kavranabilir; genel bir ilke olarak formüle edilmesi kolaydır ve muhtemelen bu nedenle yaygın ilgi toplar ancak pratikte uygulanması son derece zordur. Mevcut çalışma, üçüncü sorunun, yani demokrasi sorunsalının eleştirel bir tartışmasını amaçlamaktadır.

Yazara göre demokrasi, hem bir entelektüel teori hem de fiilî hareket olarak bugün içinden nasıl çıkılacağına keşfedilmesinin aşırı zor olduğu kritik bir aşamaya gelmiştir. Demokrasi sadece dışarıdan dayatılan engellerle değil, aynı zamanda kendi içinde gelişen engellerle de baş etmek durumundadır. Bu engeller muhtemelen belirli bir dereceye kadar aşılabilir ve giderilebilirler.

Bu çalışma “yeni bir sistem” sunma girişiminde bulunmamaktadır. Bilimin esas amacı sistemler yaratmaktan ziyade anlamayı teşvik etmektir. Sosyoloji biliminin amacı mütemediyen çözümler bulmak değildir çünkü bireysel hayatın ve sosyal grupların yaşamındaki birçok sorun “çözüm” olanağına sahip değildir ve her zaman “ucu açık” kalmak durumundadır. Sosyolog daha ziyade eğilimlerin ve bunlara karşı duran güçlerin, nedenlerin ve karşı nedenlerin, bir anlamda sosyal yaşamın gözle görülür esaslarının tarafsız şekilde sergilenmesini amaçlamalıdır. Kesin tanı, hastalıkların gidişatına ilişkin tüm tahminlerin mantıksal ve vazgeçilmez ön koşuludur.

Demokrasinin gerçekleşmesine karşı koyan eğilimler karmaşasının çözülmesi ve detaylı biçimde formüle edilmesi aşırı zor hususlardır. Bununla birlikte, bu eğilimlerin ön analizi yapılmaya çalışılabilir. Eğilimlerin şu bağlamlarda sınıflandırılabilmesi mümkündür: (1) insanın bireysel doğası; (2) siyasi mücadelenin doğası ve (3) örgütlenmenin niteliği. Demokrasi, oligarşiye yol açar ve her koşulda oligarşik bir öze sahiptir. Yazarın bu savı öne sürerken amacı, herhangi bir siyasi parti veya hükümet sistemi hakkında ahlaki bir hüküm vermek veya bir ikiyezlülük suçlaması yapmak değildir. Tüm insan topluluklarının farklı zümre ve alt sınıflar oluşturduğu esasına dayalı kanun, diğer bütün sosyoloji kanunları gibi, iyi ve kötünün ötesindedir.

Siyasi partilerin incelenmesi ve analizi yeni bir bilim dalını oluşturmaktadır. Bu, sosyal, felsefi-psikolojik ve tarihsel disiplinler arasında bir ara alanı kapsamaktadır ve sosyoloji uygulamasının bir dalı olarak nitelendirilebilir. Siyasi partilerin günümüzdeki gelişimleri göz önüne alındığında, bu yeni bilim dalının *tarihsel* yönü büyük ilgi görmüştür. Batı dünyasındaki hemen hemen her siyasi partinin tarihi üzerine eserler yazılmıştır. Ancak

partilerin doğasını analiz etmeye geldiğimizde, bu alanın pek dokunulmamış olduğunu fark etmekteyiz. Mevcut çalışmanın amacı, sosyoloji bilimindeki bu boşluğu doldurmaktır.

Bu iş hiçbir şekilde kolay olmamıştır. Tartışılması gereken malzemenin boyutları o kadar büyüktür ki, özlü bir sunumun güçlüğünün aşılması olabileceğini düşünüyoruz. Yazar, sorunun tüm genişliği ve karmaşıklığı ile başa çıkma girişiminden vazgeçmek zorunda kalmış ve sadece belli güçlük ve kısıtları inceleme bağlamında kendini sınırlandırmıştır. Yazarın eşi Gisela Michels eserin ortaya çıkışında usanmadan kıymetli katkılarda bulunmuştur.

Bu İngilizce çeviri, hazırlanışı sırasında Alman versiyonu hakkındaki eleştirel yazıların elimde olduğu İtalyan baskısından yapılmıştır. Mevcut cilt yakın zamanda basılan Fransızca ve Japonca çevirilerin eleştirileri de dikkate alınarak geliştirilmiştir. Ancak *Siyasi Partiler* eserimin taslak aşamasından itibaren siyaset dünyasında olağanüstü önem taşıyan yegâne olay, hâlen şiddetle süren savaşın patlak vermiş olmasıdır. Yazarın, oligarşinin parti hayatındaki kaçınılmazlığı ve demokrasinin gerçekleşmesi önünde yarattığı zorluklar hakkındaki genel kanıları, savaşın başlamasından hemen önce ve mücadele süreci boyunca savaşan milletlerin siyasi hayatında çarpıcı biçimde doğrulanmıştır. Bu cildin özellikle İngilizce baskısı için yazılmış olan sondan bir önceki bölümü, *Savaş Zamanında Parti Yaşamı*'na değinmektedir. Bu yeni bölümde yazarın kendisini mecburen geniş ölçüde sınırlandırdığı aşikârdır çünkü kesin yargılar için hâlen söz konusu olaylara çok fazla yakınız. Dahası, savaşın alevleri ilgili devletlerin askerî ve iktisadi örgütlenmelerine uğursuz bir ışık tutuyor olsa da siyasi partiler kaçınılmaz olarak karanlıkta kalmıştır. Şimdilik siyasi partiler, millet denen olgunun gölgesinde kaldı. Fakat savaş sona erer ermez parti hayatının kaldığı yerden devam edeceğini ve de savaşın bahsi geçen niteliksel eğilimleri pekiştirmiş olduğunun görüleceğini söylemeye gerek dahi yoktur.

Basel, 1915
Robert Michels